

ISSN 0350-2058

ZBORNIK
PRAVNOG FAKULTETA
U ZAGREBU

GODINA 63 – BROJ 5-6

ZAGREB, 2013.

**HRVATSKA PRAVNA POVIJEST I NASTAVA PRAVNE
POVIJESTI NA PRAVNOM FAKULTETU U ZAGREBU
OD 1776. DO DANAS**

*Prof. dr. sc. Dalibor Čepulo**

UDK: 378.4(497.5 Zagreb).096:34](091)
34:94(497.5 Zagreb)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: listopad 2013.

Katedra hrvatske pravne povijesti zbog političkih je razloga i neizgrađenosti znanstvene osnove utemeljena tek 1911. iako su neki dijelovi pripadajućeg joj gradiva izlagani i prije. U radu se rekonstruiraju sadržaji i metodološke osnove predmeta nacionalne pravne povijesti na sjecištu utjecaja iz znanstvenog i političkog okruženja te osobnog doprinosa pojedinih profesora od osnivanja do danas, kao i drugi pravno-povijesni sadržaji vezani uz taj predmet.

Ključne riječi: pravno obrazovanje, povijest ideja, hrvatska pravna povijest

I. UVOD

Stota obljetnica osnivanja Katedre za hrvatsku pravnu povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu, odnosno Katedre za povijest hrvatskog prava i države, kako danas glasi njezin naziv, prigoda je za sažetu rekonstrukciju te za upoznavanje znanstvene javnosti s osnovnim obilježjima djelovanja tog zavoda koji je, sve do razmjerno nedavno, bio jedini kontinuirani oblik sustavnog istraživačkog i obrazovnog bavljenja hrvatskom pravnom poviješću.

No svrhu ovog rada ne vidimo samo u postavljanju prigodničarske kronologije, već u doprinosu raspravi o znanstvenom i nastavnom bavljenju pravnom poviješću na našem prostoru. Zbog toga ćemo u radu izbjeći detaljnu rekon-

* Dr. sc. Dalibor Čepulo, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb

strukciju faktografske osnove razvoja Katedre, a veću ćemo pažnju posvetiti položaju Katedre i njezina matičnog predmeta te, osobito, rekonstrukciji programskih i metodoloških odrednica sadržaja nacionalne pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Dio pažnje odvojit ćemo i za prikaz drugih sadržaja pravne povijesti koji su bili povezani s izlaganjem hrvatske pravne povijesti. O djelovanju Katedre do sada je objavljeno više iscrpnih prinosa, a od neposredne su važnosti za razumijevanje njezina razvoja i drugi radovi o povijesti Pravnog fakulteta u Zagrebu.¹

II. HRVATSKA PRAVNA POVIJEST PRIJE OSNIVANJA POSEBNE KATEDRE

1. Kraljevska akademija znanosti

Pravni fakultet u Zagrebu osnovan je 1776. u sklopu Kraljevske akademije znanosti kao jedan od triju dvogodišnjih studija čija svrha obrazovanja nije bila znanstveno utemeljeno ovladavanje produbljenim znanjima o pravu, već priprema studenata za rad u državnoj službi.² U toj je koncepciji bilo malo mjesta za pravno-povijesne sadržaje, a još manje za hrvatske posebnosti. No, kako se studij prava mogao upisati tek nakon dovršenog gimnazijskog obrazovanja i studija na dvogodišnjem Filozofskom fakultetu, na kojem su bili zastupljeni i sadržaji iz ugarske povijesti, studenti prava ipak su imali određena znanja iz povijesnih predmeta.³ Na pravnom su pak studiju među glavne predmete bili uvršteni i Povijest europskih zemalja i Opća povijest, u sklopu kojih je bila prikazana i ugarska povijest te spomenuto doseljenje Hrvata⁴, ali su 1812. oba predmeta uklonjena iz nastavnog plana. Međutim, povijesnom razvoju instituta privatnog i kaznenog prava velika se pažnja pridavala u sklopu

¹ Objavljeni radovi neposredno vezani uz povijest Pravnog fakulteta sadržani su u voluminoznoj šestosveščanoj seriji Pavić, Ž. (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 1.-4.*, Pravni fakultet, Zagreb, 1996. – 1997.

² Usp. Bayer, V., *Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (god. 1776.) i njegovo definitivno uređenje (1777. god.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 19, br. 2, 1969., str. 232 i d.

³ Lonza, N., *O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine*, u: Pavić, Ž. (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, II. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, sv. 1.*, Pravni fakultet, Zagreb, 1996., str. 270.

⁴ Čepulo, D., *Povijest i pravo: opća povijest, povijest staleža (1780.-1812.) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 43, br. 4, 1993., str. 449.

predmeta Domovinsko pravo. Profesor tog predmeta Imbrih Domin objavio je udžbenik u više svezaka, među kojima je bio i *Dogodopisz pravicz szamoszvojneh vugerzkeh*⁵, to jest povijest autonomnih ugarskih prava. U toj je knjižici (koja je ujedno prvi pravni udžbenik na hrvatskom jeziku, na kajkavskom idiomu) autor prikazao povijesni razvoj instituta privatnog prava (prvenstveno Tripartita) i kaznenog prava. To je djelo sadržavalo i elemente političke povijesti na hrvatskom tlu, ali je u potpunosti slijedilo ugarsku literaturu, pa za izdvojeno izlaganje hrvatske državne i pravne povijesti u njemu nije bilo mjesta.⁶

Tako u prvom razdoblju postojanja Pravnog fakulteta nisu postojali pravno-povijesni predmeti niti su izlagani sadržaji hrvatske pravne povijesti. Uz političke okolnosti i ograničenost pravnog studija u Zagrebu u doba prosvijećenog apsolutizma i centralističke države uzrok tome bio je i stupanj istraženosti odgovarajućeg gradiva, odnosno stanje discipline pravne povijesti. Iako se nastajanje hrvatske historiografije uobičajeno datira s objavljivanjem Lučićeve *De regno Dalmatiae et Croatiae* 1666., razvijena svijest o potrebi sustavnog istraživanja i skupljanja povijesnog gradiva u Hrvatskoj se pojavljuje tek s nacionalnim romantizmom tridesetih godina 19. stoljeća, dok će se istraživanje povijesti na modernim znanstvenim osnovama početi oblikovati od polovice 19. stoljeća.⁷ Znanstvena se pak disciplina pravne povijesti pojavljuje u europskim zemljama u 18. i izgrađuje u 19. stoljeću, dok se u Hrvatskoj njezina pojava može datirati tek u sedamdesete godine 19. stoljeća.⁸

Kraljevska akademija znanosti ukinuta je 1850. u sklopu Thunovih reformi, kojima je preuređeno visoko obrazovanje u cijeloj Monarhiji.

2. Pravoslavna akademija

S ukidanjem Kraljevske akademije znanosti predmeti Filozofskog fakulteta prebačeni su na dotada šestogodišnju Glavnu gimnaziju kao njezin 7. i 8. razred, a istodobno je osnovana trogodišnja Pravoslavna akademija. I ta je nova institucija bila pod neposrednom državnom upravom i imala svrhu obrazovanja državnih službenika. Početni nastavni plan Pravoslavne akademije uključio

⁵ Petruševečki, I. D., *Dogodopisz pravicz szamoszvojneh vugerzkeh*, z Novoszelskemi szlovami, Zagreb, 1819.

⁶ Lonza, *op. cit.* u bilj. 3, str. 272.

⁷ Gross, M., *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb, 1996., str. 172.

⁸ Usp. natuknicu "pravna povijest" u: *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 1196 – 1198.

vao je predmet Hrvatsko-ugarsko privatno pravo, u kojem je nastavljeno izlaganje Tripartita, koji će uvođenjem Općeg građanskog zakonika u Hrvatsku i Slavoniju 1853. zapravo postati povijesno gradivo. Državna povijest će se pak izlagati u predmetu Povijest Austrijske Carevine, koji je uveden 1856. sa svrhom da ojača jedinstveni državni identitet apsolutističke carevine u sklopu nastojanja za njezinom upravnom centralizacijom.⁹

Za nastavnika Povijesti Austrijske Carevine bio je imenovan Matija Mesić, koji se bavio znanstvenim istraživanjem hrvatske povijesti, što se odrazilo i na njegova predavanja. Naime, u udžbeniku za taj predmet *Povjesnica austrijske države*¹⁰ posebne su nacionalne povijesti marginalizirane, ali je Mesić svoja predavanja proširio sadržajima hrvatske povijesti. Hrvatske su teme bile pojačano zastupljene u ispitnom gradivu, ali se uglavnom nisu odnosile na institucije niti su potvrđivale poseban hrvatski državno-pravni identitet.¹¹

Težnje da se umjesto Pravoslavne akademije u Zagrebu osnuje sveučilište do izražaja su došle na Hrvatsko-slavonskom saboru 1861., koji je, pod utjecajem većinske južnoslavenski usmjerene Narodne stranke, donio zakon o osnivanju "jugoslavenskog sveučilišta u Zagrebu". Planirani ustroj sveučilišta i nastavni planovi bili su utvrđeni po uzoru na austrijsko sveučilišno uređenje.¹² Zacijelo po uzoru na bečki Pravni fakultet, na kojem se predavala "austrijska državna i njemačka pravna povijest"¹³, na budućem je zagrebačkom Pravnom fakultetu predviđen obvezni dvosemestralni predmet Povijest prava slavjanskoga uobče a jugoslavenskoga napose.¹⁴ Međutim, nakon prijevremenog raspuštanja Sabora iste godine kralj nije potvrdio zakone koje je Sabor prihvatio.

⁹ Čepulo, D., *Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja 1776. do 1918. godine*, u: Pavić, Ž. (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, I. Prilozi za povijest Fakulteta, sv. I.*, Pravni fakultet, Zagreb, 1996., str. 66 – 70.

¹⁰ Tomek, V. V., *Povestnica austrijske deržave za porabu gimnazijah*, C. k. uprava školskih knjiga, Beč, 1856.

¹¹ Čepulo, D., *Matija Mesić i Pravoslavna akademija – djelatnost na Akademiji, nastava povijesti i kanonskog prava (1856.-1874.)*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 29, br. 3, 1997., str. 463 – 464.

¹² Čepulo, D., *Pravo, povijest i društvo: opća povijest prava, enciklopedija prava i pravna izobrazba na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (1850.-1874.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 43, br. 6, 1993., str. 733.

¹³ Maurović, M., *Neka pitanja o reformi pravo- i državoslovnoga studija*, Mjesečnik Pravnika društva u Zagrebu, vol. 35, br. 8-9, 1909., str. 697, bilj. 93.

¹⁴ *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.*, brzotis Antuna Jakića, Zagreb, 1862., str. 785.

Do pomaka u smjeru osnivanja sveučilišta došlo je nakon prihvata Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Tada je, propisom koji je donijela bečka vlada, studij na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji protegnut na četiri godine i uređen po uzoru na austrijska sveučilišta. Kao dio tog podizanja razine pravnog studija u nastavnici su plan uvedeni predmeti *Opća pravna povijest*, kao jedan od osam glavnih predmeta, i jednosemestralna *Povijest slavenskog prava*. To je bilo odstupanje od austrijskog modela prema kojem se na pravnim fakultetima predavala jedino nacionalna državna i pravna povijest, a slično je bilo i na drugim srednjoeuropskim sveučilištima.¹⁵ Iznimka je bio studij prava na budimpeštanskom sveučilištu. Na tamošnjem je Pravnom fakultetu 1854. uveden predmet Njemačka državna i pravna povijest, koji je ubrzo pretvoren u predmet Opća europska pravna povijest. Taj je pak ubrzo poslužio kao okvir za izlaganje gradiva mađarske pravne povijesti, koju u to doba bečke represije prema Mađarima nije bilo moguće samostalno izlagati. Mađarska će se pravna povijest početi izlagati posve zasebno u formalnom okviru *Opće europske pravne povijesti* 1872., da bi se 1890. odvojila i kao posebna katedra.¹⁶ Slično je bilo i na pravoslavnim akademijama u Ugarskoj.¹⁷

U vrelima nismo našli podatak koji bi na nedvosmislen način uputio na razlog uvođenja predmeta Opća pravna povijest na zagrebačku Pravoslavnu akademiju, ali je indikativan revidirani, već spominjani zakon o osnivanju sveučilišta iz 1861., koji je Sabor prihvatio u prosincu 1866. i za kojeg se može pretpostaviti da je uzet u obzir pri izradi propisa o Pravoslavnoj akademiji

¹⁵ Maurović kao primjere navodi austrijsko uređenje te pravne fakultete u Krakovu, Lavovu i Pragu. Maurović, *op. cit.* u bilj. 13, str. 697; Čepulo, *op. cit.* u bilj. 12, str. 244.

¹⁶ O razvoju pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Budimpešti vidi Gosztony, G., *Teaching of Legal History at Eötvös Loránd University in Budapest (1635–2013)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 63, br. 5-6, 2013., str. 945 – 952, i Maurović, *op. cit.* u bilj. 13, str. 701 – 703. Na istom mjestu Maurović navodi da je Ákos Timon, mađarski pravni povjesničar s prijelaza 19. na 20. stoljeće koji se zalagao da se u Budimpešti predaje jedino mađarska pravna povijest, uvođenje opće europske pravne povijesti objasnio uvjerenjem onoga doba o potrebi izlaganja retrospektive europskog razvoja kao pretpostavku razumijevanja suvremenog stanja modernih pravnih institucija i modernizacije mađarskog prava. Prema toj je teoriji nakon turskog prodora u Mađarsku u 16. stoljeću došlo do prekida veza sa zapadnom Europom i time uvjetovanim zaostajanjem Ugarske, što je trebalo premostiti poviješću europskog pravnog razvoja. Sam Timon s tim se postavkama nije slagao. O razvoju na Pravnom fakultetu u Beogradu vidi Avramović, S., *Nastanak i razvitak pravnoistorijskih predmeta na Pravnom fakultetu u Beogradu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 63, br. 5-6, 2013, str. 921 – 942.

¹⁷ Maurović, *op. cit.* u bilj. 13, str. 698.

1868. Naziv predmeta Povijest prava slavjanskoga uobće a jugoslavenskoga napose iz 1861. promijenjen je 1866. u Obća povijest prava i povijest prava slavjanskoga napose uz cijelu godinu.¹⁸ Riječ je o bitnoj promjeni – umjesto “nacionalne” (južnoslavenske) pravne povijesti iz 1861. uvedena je politički oportunistička “opća pravna povijest”, za koju je bilo jasno da će biti koncentrirana na germansku pravnu povijest, pokraj koje će slavenska i južnoslavenska komponenta biti marginalizirana. Uostalom, uvođenje opće pravne povijesti zacijelo treba tumačiti i po analogiji s uvođenjem opće europske pravne povijesti na budimpeštansko sveučilište kao politički oportunističku zamjenu za južnoslavensku odnosno hrvatsku pravnu povijest, čije uvođenje nije bilo politički prihvatljivo i za što tada nije postojala ni odgovarajuća znanstvena osnova.

Uvođenje dvaju novih predmeta nije prošlo bez problema. Nastavnik za Povijest slavenskih prava zapravo nije pronađen, pa se to gradivo utopilo u Opću pravnu povijest kao njezin manje važan dio, u kojem je i hrvatska pravna povijest zasigurno bila marginalizirana.¹⁹ Opća pravna povijest životarila je pak uz nekompetentne nastavnike koji su se mijenjali iz različitih razloga.²⁰ Programska osnova tog predmeta u to se doba tek gradila, a bit će puno jasnije profilirana na Pravnom fakultetu, na koji je taj predmet preuzet.

3. Sveučilište i Pravni fakultet u Zagrebu

Stanje pravnog obrazovanja bitno je unaprijeđeno kada je nastojanjem liberalno usmjerene Zemaljske vlade 1874. osnovano Sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu uređeno po uzoru na austrijske propise. Po tom su modelu i u Zagrebu prve dvije godine Pravo- i državoslovnog fakulteta (dalje: Pravni fakultet) obuhvaćale pretežno pravno-povijesne predmete, ali za razliku od Beča i Budimpešte i drugih srednjoeuropskih sveučilišta, na zagrebačkom studiju nije postojao poseban predmet nacionalne pravne povijesti. Izostanak tog predmeta bio je ublažen obvezom studenata prava da u prvim trima semestrima na Filozof-

¹⁸ *Spisi saborski saborah kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, od god. 1861. Uredili i izdali Dragojlo Kušlan i Mirko Šuhaj, dio I.*, Narodna tiskarnica Ljudevita Gaja, Zagreb, 1862., str. 293, 297.

¹⁹ Iz ispitnog gradiva Opće pravne povijesti može se utvrditi da je u tom predmetu najveća pažnja bila posvećena germanskoj i njemačkoj pravnoj povijesti te tobožnjim općim obilježjima slavenskog shvaćanja prava, od kojih su izlagane ruska i češka pravna povijest, a vjerojatno i druge. Manje važne cjeline obuhvaćale su orijentalne i antičke pravne povijesti (“istočni narodi”, Skiti, Turci, Madžari). Čepulo, *op. cit.* u bilj. 12, str. 735, 738 – 739.

²⁰ Isto, str. 736.

skom fakultetu odslužaju po jedan predmet iz etike i hrvatske povijesti, a do konca studija još jedan predmet iz povijesti. Znanje studenata provjeravalo se koncem četvrtog semestra na prvom državnom pravno-povijesnom ispitu, na kojem su studenti među drugim predmetima polagali i Opću pravnu povijest u savezu s hrvatskom poviješću. Od 1894. pravno-povijesni će ispit biti razdvojen na dva državna ispita.²¹

Inicijalni tročlani profesorski zbor novoosnovanog Pravnog fakulteta ocijenio je pri popunjavanju preostalih katedri 1874. da u Zagrebu nema odgovarajućeg stručnjaka koji bi mogao preuzeti predavanja Opće pravne povijesti na sveučilišnoj razini, pa je tada za profesora primljen mladi Jaromír Haněl iz Praga, koji se bavio njemačkom i slavenskom pravnom poviješću.²² Profesorski zbor Pravnog fakulteta izrazio je pri izboru Haněla u posebnoj napomeni očekivanje da će se on baviti “domaćim, hrvatskim pravom”.²³ Haněl, koji je već sljedeće godine postao redovni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, u nastavku se doista i bavio dalmatinskim statutima, a na Fakultetu je u obveznim javnim predavanjima također izlagao neke hrvatske teme.²⁴ No Haněl je 1881. otišao na novootvoreni češki odjel Karlovog sveučilišta u Pragu. Dvije godine kasnije na to je mjesto stupio Franjo Spevec, koji će nakon osam godina prijeći na katedru građanskog prava. Zamjensku nastavu kod prvog i drugog prijelaza obavljao je profesor ustavnog prava Josip Pliverić, koji je, najvjerojatnije pri drugom supliranju, od 1892. do konca 1893./94., objavio opsežnu litografiranu skriptu *Opća povijest prava* na 1126 stranica.²⁵ Katedru je 1894. pak preuzeo Milivoj Maurović, koji je taj predmet predavao do smrti 1926., a dvije je godine obavljao i zamjensku nastavu iz rimskog prava.²⁶

Program Opće pravne povijesti stajao je na sjecištu pravne povijesti i pravne filozofije te je korespondirao ponajprije neohegelijanskom usmjerenju u prav-

²¹ Čepulo, *op. cit.* u bilj. 9, str. 85 – 87.

²² *Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874.*, Tiskara Dragutina Albrechta, Zagreb, 1875., str. 75. Usp. i Čepulo, *op. cit.* u bilj. 12, str. 736, bilj. 36.

²³ Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 1, zapisnik sa sjednice profesorskog zbora Fakulteta od 6. lipnja 1874.

²⁴ Čepulo, D., *Opća pravna povijest (1874.-1933.) i udžbenik “Opća povijest prava” (1890.-1894.): nastanak i metodološka i kulturna usmjerenja*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 42, br. 5-6, 1992., str. 875.

²⁵ Raščlambu navedenih skripata prvotno pripisanih Hanělu vidi u: Čepulo, *op. cit.* u bilj. 24, str. 878.

²⁶ Apostolova-Maršavelski, M., *Rimsko i pandektno pravo na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 27, br. 1, 1977., str. 90.

noj znanosti, koje je svoj najdosljedniji izraz našlo u radovima njemačkog pravnog povjesničara i pravnog filozofa Eduarda Gansa i njegovu učenju o *Universalrechtsgeschichte*. Posve je vjerojatno da je za uvođenje Opće pravne povijesti u Zagrebu osnova bila upravo u toj školi mišljenja jer nastavni model za predmet kakav je koncipiran u Zagrebu nije postojao nigdje, pa ni u Budimpešti, gdje je unatoč srodnom nazivu usmjerenje bilo pragmatično i ograničenije. S druge je strane na program tog predmeta utjecao i nacionalnoromantički historicizam Friedricha von Savignya, koji je tražio utvrđivanje distinktivnih posebnosti razvoja nacionalnog prava koje se razvijalo pod utjecajem "narodnog duha" (*Volksgeist*). Na sjecištu tih antipodnih odrednica neohegelijanskog i historičističkog usmjerenja predmet Opća pravna povijest trebao je pratiti emanaciju ideje prava kroz prava pojedinih naroda od ranih orijentalnih država preko država antike i srednjeg vijeka do njemačke državne i pravne povijesti, koja je, u paru sa slavenskom pravnom poviješću (tek će se kasnije govoriti o slavenskim pravnim povijestima), činila okosnicu tog predmeta. Svrha Opće pravne povijesti trebala je tako biti izlaganje razvoja ideje prava u kulturnom kontekstu i otkrivanje zakonitosti povijesnog razvoja te utvrđivanje osnova proširene nacionalne tradicije.²⁷

Međutim, nepostojanje odgovarajućeg poredbenog pristupa, praktični problemi u predavanju vrlo širokog vremenskog i prostornog obuhvata te pragmatička svrha izlaganja slavenskih pravnih povijesti za posljedicu su imali da je gradivo predavano kao pragmatički prikaz različitih nacionalnih povijesti kao odvojenih tematskih cjelina. Od te se pak množine gradiva na državnom ispitu u praksi tražilo samo znanje iz germanskih i slavenskih pravnih povijesti. Zbog toga je već 1889. na poticaj, po svemu se čini, profesora Franje Speveca, gradivo državnog ispita predmeta reducirano na "germansku i slavensku pravnu povijest, osobito povijest vrela i privatnog prava", što se, dakako, prenijelo i na opseg samog predmeta.²⁸ Čini se, međutim, da je u stvarnosti slavenskoj pravnoj povijesti pridavana znatno manja važnost.

²⁷ Opširnu raščlambu prirode predmeta Opća pravna povijest vidi u Čepulo, *op. cit.* u bilj. 12, str. 736 i d.

²⁸ Odluku o ograničenju državnog ispita donijela je Zemaljska vlada na prijedlog Pravnog fakulteta, koji se pak oslonio na elaborat Franje Speveca. On je takvo ograničenje obrazložio posebnom ulogom institucija germanskog i njemačkog prava te, tobože, institucija slavenskih prava u pravnom razvoju Europe, kao i pragmatičkom svrhom upoznavanja studenata s najutjecajnijim pravnim tradicijama i vlastitom pravnom baštinom. (Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 13, dopis odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade od 6. veljače 1889.; Čepulo, *op. cit.* u bilj. 24, str. 875 – 876).

Ipak, iz spomenutih Pliverićevih skripti, kao i nešto kasnijih skripti Milivoja Maurovića, proizlazi da je hrvatska pravna povijest, unatoč svim otežavajućim okolnostima, bila zamjetno prisutna u gradivu Opće pravne povijesti. Maurovićeva skripta iz 1900. (koju ćemo, kao "mlađi" dokument, uzeti za osnovu prikaza) sastoji se od dijela koji je posvećen germansko-franačko-njemačkoj pravnoj povijesti (228 stranica) i dijela o pravnoj povijesti Slavena (168 stranica). U drugom su dijelu izložene ruska, češka i poljska pravna povijest te "pravni spomenici Južnih Slavena". Poglavlje o južnim Slavenima ima 80 stranica, a obuhvaća hrvatske, srpske i bugarske pravne spomenike. Dio posvećen hrvatskim "pravnim spomenicima" i hrvatskim "pojednim statutima" (prikazani su isprave, zakoni i zaključci Sabora, statuti općina i gradova te, ponešto izdvojeni, dubrovački dokumenti) zauzima 52 stranice, pa po opsegu nadmašuje čak i rusku pravnu povijest (39 stranica), koja se među slavenskim povijestima uzimala kao najvažnija i najbolje obrađena. Izlaganju češke pravne povijesti posvećene su 24 stranice, poljske 21, srpske 13 i bugarske 9 stranica.²⁹

Poseban položaj hrvatske pravne povijesti bit će još izraženiji u kasnijim Maurovićevim predavanjima o slavenskim pravnim povijestima iz 1902. i, osobito, iz 1909.³⁰ U tim je objavljenim predavanjima izlaganje hrvatskog pravno-povijesnog gradiva izdvojeno iz južnoslavenske cjeline pod nazivom "Hrvatska pravna povijest" (95 stranica) te znatno ambicioznije obrađeno. Autor je uvodno konstatirao da se istraživanja hrvatske pravne povijesti nalaze na samom početku te su stoga malobrojna, nakon čega je dao iscrpan i povremeno kritički komentiran popis objavljenih vrela i literature u koje su, sada kao integralni dio, uvršteni i dubrovački dokumenti. Zatim je ukratko izložio "hrvatske zakone" do 1492. uz neke dodatke i do 1848., nastojeći to gradivo kontekstualizirati i prikazati na pregledan način.³¹ I u tim je skriptama zadržan sličan dominantni položaj hrvatske pravne povijesti u odnosu na druge. "Emancipiranje" poglavlja o hrvatskoj pravnoj povijesti i dikcija u izlaganju gledano u kontekstu kasnije Maurovićeve brige o osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti kao da sugeriraju da je Maurović počeo pripreme za oformljenje novog predmeta koji će biti osnovan dvije godine kasnije.

²⁹ Maurović, M., *Pravna povijest: predavanja*, Knjižnica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, [1900?], str. IX – 636.

³⁰ *Slavenske pravne povijesti po dr-u Mauroviću*, Knjižnica Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1909., str. IX – 841. Sličan sadržaj nalazi se i u skripti *Pravna povijest Slavena po dr-u Mauroviću*, Knjižnica Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1902., str. IX – 616.

³¹ Usp. i Hameršak, F., *Pravno-povijesna metodologija u djelu Marka Kostrenčića*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 63, br. 5-6, 2013., str. 955 – 987.

Sadržaji hrvatske pravne povijesti dolazili su do izražaja i kroz spomenuti predmet Hrvatsko-ugarsko privatno pravo, čije je predavanje 1894. s profesora privatnog prava i građanskog postupka prešlo na nastavnike Opće pravne povijesti koji su ga izvodili do 1945.³²

Studenti su zacijelo najopsežnije obavijesti o hrvatskoj pravnoj povijesti, ali opet u pozitivističkom ključu, dobivali u okviru predmeta Hrvatsko-ugarsko državno pravo, koji je predavao Josip Pliverić. Tako se u gotovo polovici Pliverićeve opsežne skripte jednakog naziva³³ iz 1908. prikazuju hrvatska vrela i važna politička zbivanja. Pregled počinje s *Pacta conventa* 1102. i ide do 1867., to jest do Austro-ugarske nagodbe, koja je kao pozitivno pravo prikazana u drugom, malo opsežnijem dijelu, zajedno s Hrvatsko-ugarskom nagodbom.

Zamjetna prisutnost fragmenata hrvatske pravne povijesti u različitim predmetima pokazuje na svijest suvremenika o važnosti nacionalne odnosno hrvatske pravne povijesti u sustavu pravnog obrazovanja. No za uspostavljanje odgovarajućeg posebnog predmeta kakav je na srednjoeuropskim fakultetima imao stožernu važnost u to doba još nisu bile izgrađene znanstvene pretpostavke, a u prilog mu nisu išle ni odrednice političkog sustava.

III. OSNIVANJE KATEDRE HRVATSKE PRAVNE POVIJESTI 1911.

Opisano je stanje očito upućivalo na potrebu uvođenja predmeta hrvatske pravne povijesti, ali su glavnu smetnju takvim namjerama činile političke okolnosti. Autoritarno upravljanje bana Karolya Kluen-Héderváryja od 1883. do 1903. zasnivalo se na zastupanju interesa bečkog i budimpeštanskog središta i sprječavanju razvijenih izraza hrvatske posebnosti u političkoj sferi. S druge strane u dijelu hrvatske znanstvene i političke javnosti u kojem su fermentirali nacionalnointegracijski procesi bio je vrlo izražen interes za teme iz hrvatske državne prošlosti. Tome su pridonijela i sve intenzivnija istraživanja hrvatske državne i pravne povijesti zasnovana na znanstvenoj metodologiji.³⁴ Zbog tih su se razloga na Sveučilištu pojavila traženja da se na Pravnom fakultetu osnuje katedra hrvatske pravne povijesti.

Već je 1892. Josip Pliverić u nastupnom govoru na mjesto rektora naglasio potrebu da se na Pravnom fakultetu, po uzoru na odgovarajući kolegij u Bu-

³² Čepulo, *op. cit.* u bilj. 9, str. 83.

³³ Pliverić, J., *Hrvatsko-ugarsko državno pravo*, Društvo hrv. sveučilišnih građana za pouku analfabeta, Zagreb, 1908. Skripta ima 1168 stranica.

³⁴ Gross, *op. cit.* u bilj. 7, str. 177 i d.; Antoljak, S., *Hrvatska historiografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 375 i d.

dimpešti, predaje “pravna i ustavna povijest hrvatska” s obzirom da ni u osmo-stoljetnom savezu s Ugarskom “nije prestalo posebno ustavno i javno pravo hrvatsko”. U sklopu tog predmeta bi se “sustavno razlagalo posebno hrvatsko pravo sve dotle, dok se nije u jedno slilo s ugarskim”, ali bi mjesto našle i druge odrednice koje su utjecale na oblike povezivanja dviju zemalja sve do 1848. Razloge uvođenja takvog predmeta Pliverić je vidio u njegovoj pragmatičkoj svrsi (“pozitivnoj koristi”), kao i u legitimirajućoj funkciji predmeta čijim bi se uvođenjem Hrvati “zbog časti narodne” pridružili razvijenim europskim narodima koji proučavaju svoju povijest.³⁵

Čini se da Pliverićeva ideja nije imala praktične izdanke, ali je poticaje za osnutak katedre hrvatske pravne povijesti preuzeo Milivoj Maurović. On je u raspravi o reformi pravnog studija iz 1909. naveo da je predmet Opća pravna povijest posebnost zagrebačkog pravnog studija jer se na drugim sveučilištima kao obvezni pravno-povijesni predmet izlaže nacionalna pravna povijest, koje u Zagrebu nema, pa je osnivanje katedre hrvatske pravne povijesti dug prema “svome narodu i kulturnom svijetu uopće”.³⁶ Čini se da je Maurović smatrao da hrvatska pravna povijest treba biti prikazana u slavenskom kontekstu na način da se sadržaji hrvatske pravne povijesti poredbenom metodom istraže i izlažu u odnosu na druga slavenska prava, što bi dovelo do identificiranja cjeline slavenskog prava usporedljivog s odgovarajućim cjelinama “neslavenskih naroda”.³⁷ Ideja o osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti imala je podršku i u tadašnjoj Zemaljskoj vladi, u kojoj je ban Pavao Rauch (1908. – 1910.) svojom “hrvatskom” politikom nastojao neutralizirati južnoslavensku orijentaciju na političkoj sceni. No u Rauchovoj se vladi smatralo da hrvatsku pravnu po-

³⁵ Zanimljivo je i da se Pliverić, koji je bio jasno unionistički opredijeljen, zalagao za zadržavanje posebnih predavanja o slavenskim pravnim povijestima kao dio poziva hrvatskog naroda prema sebi i prema Europi u smislu rasađivanja kršćanske kulture “na iztok i jug”. (*Govor sveučilišnoga rektora dra. Josipa Pliverića prigodom njegove instalacije*, Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 17, br. 12, 1892., str. 601 – 602).

³⁶ Maurović, *op. cit.* u bilj. 12, str. 700.

³⁷ Kostrenčić prikazuje Maurovića kao svojevrsnog zastupnika (zastarjele) slavenofilske teorije, čemu odgovara i sadržaj njegovih predavanja u skripti *Pravna povijest* iz 1900. (vidi dalje). Valja ipak navesti da u gore navedenoj raspravi o reformi pravnog studija Maurović, poput Pliverića, govori o “hrvatsko-ugarskoj pravnoj povijesti” u sklopu koje bi se prikazivala posebna hrvatska pravna povijest prije saveza s Ugarskom, zatim zajednička pravna povijest pa opet posebna do 1848. (Maurović, *op. cit.* u bilj. 12, str. 700 i d.; Marko Kostrenčić, *Pravna povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije Oslobođenja*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 20, br. 3-4, 1970., str. 233.

vijest treba izlagati u uskoj vezi s mađarskom pravnom poviješću, a navodno su se i neki visoki upravni službenici vidjeli na novom profesorskom mjestu.³⁸ Čini se da je u tim okolnostima Maurović odložio realizaciju svoje ideje, ali je nastavio s pripremama za nju.³⁹

Tako je na Maurovićevu inicijativu Marko Kostrenčić, koji je 1908. završio Pravni fakultet stjecanjem doktorata *sub auspiciis regis*, dobio stipendiju od Zemaljske vlade i 1909. otišao na dvogodišnju specijalizaciju iz pravne povijesti "napose iz povijesti slavenskih prava", kod uglednih znanstvenika iz tog područja na sveučilištima u Pragu, Varšavi, Krakovu, Lavovu i na jednom institutu u Beču.⁴⁰

Osnivanju nove katedre pomogao je i splet okolnosti. Naime, Pavla Raucha zamijenio je 1910. na mjestu bana Nikola Tomašić, profesor političke ekonomije na Pravnom fakultetu, koji se razmjerno ozbiljno bavio i hrvatskom pravnom poviješću te je osnivanju takve katedre bio i osobno sklon.⁴¹ U tim je okolnostima profesorski zbor Pravnog fakulteta na sjednici od 30. svibnja 1911. donio odluku da se Zemaljskoj vladi predloži osnivanje katedre za hrvatsku pravnu povijest. No Tomašić je prije donošenja takve odluke, čini se zbog osobnih razloga, htio saslušati uglednog povjesničara i predsjednika JAZU-a Tadiju Smičiklasa, kojeg je visoko cijenio. Smičiklas, koji je od studentskih dana bio "pobratim" Kostrenčićeva oca i obiteljski prijatelj⁴², snažno je podržavao osnivanje nove katedre, ali je bio i član oporbene Hrvatsko-srpske koalicije te se je tek nakon kolebanja između povrede stranačke discipline i vjerojatnog blokiranja osnivanja nove katedre ipak odlučio na posjet banu.⁴³ Nakon toga je Zemaljska vlada 28. srpnja 1911. donijela rješenje o osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti, pa je tako оформljen predmet Hrvatska pravna povijest

³⁸ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 37, str. 233.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto, str. 234.

⁴² Marko Kostrenčić navodi da ga je već nakon mature 1902. Smičiklas angažirao kao pomoćnika u prepisivanju isprava za *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, seriju u kojoj su objavljeni najstariji hrvatski dokumenti, da mu je bilo drago kad se je odlučio za profesuru hrvatske povijesti te "se i mnogo založio" za osnivanje katedre hrvatske pravne povijesti. Kostrenčić, M., *Tadija Smičiklas*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1962., str. 52, 55; Sirotković, H., *Tričetrvt stoljeća djelovanja katedre za nacionalnu pravnu povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 33, br. 3-4, 1983., str. 398.

⁴³ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 37, str. 234.

kao obvezni dvosemestralni predmet prve godine studija. Kostrenčić se 1911. radom "Vinodolski zakon" habilitirao za privatnog docenta na tom predmetu te je 17. listopada 1911. postavljen za suplenta hrvatske pravne povijesti, a s predavanjima je započeo u zimskom semestru 1912. i do 1916. postao redovni profesor.⁴⁴

IV. HRVATSKA PRAVNA POVIJEST OD OSNIVANJA KATEDRE DO KONCA DRUGOG SVJETSKOG RATA

1. Položaj pravno-povijesnih predmeta do 1945.

Već je 1911. Maurović predavanja Opće pravne povijesti skratio na jedan semestar, dok je u drugom izvodio kolegij Njemačko privatno pravo.⁴⁵ Nakon osnivanja Hrvatske pravne povijesti Opća pravna povijest reducirana je na germanske, franačku i njemačku pravnu povijest⁴⁶, dok je izlaganje slavenskih pravnih povijesti prešlo na predmet Hrvatska pravna povijest, iako je pitanje u kojoj se mjeri to gradivo stvarno i predavalo.⁴⁷

Ozbiljnije promjene nastupile su nakon Prvog svjetskog rata, čiji je završetak donio velike promjene na političkoj slici Europe. Dio tih promjena bilo je i osnivanje jugoslavenske države u koju su ušla prijašnja austro-ugarska područja na kojima su se zatečene institucije, poput zagrebačkog Sveučilišta, našle u izmijenjenom okruženju. Nova politička realnost i raspoloženje koje je vladalo nakon ujedinjenja odrazili su se i na Sveučilište, pa i na položaj pravno-povijesnih predmeta.

Tako se 1919. Milivoj Maurović morao boriti za zadržavanje izlaganja Tripartita kao posebnog predmeta jer je novoosnovano Povjerenstvo za prosvjetu

⁴⁴ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 398.

⁴⁵ *Akademičke oblasti, osoblje i red predavanja u Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u zimskom proljeću 1911/1912.*, Kraljevska zemaljska tiskara, Zagreb, 1911.; *Akademičke oblasti, osoblje i red predavanja u Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u ljetnom proljeću 1911/1912.*, Kraljevska zemaljska tiskara, Zagreb, 1912.

⁴⁶ Čulinović, koji je pravo završio 1922., navodi da su studenti opću pravnu povijest nazivali "germanska pravna povijest". Čulinović, *Pola vijeka rada na pravnoj historiji*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 12, br. 3-4, 1962., str. 156.

⁴⁷ Redovi predavanja (samo) za školske godine 1912./13. i 1913./14. bilježe da je u sklopu hrvatske pravne povijesti posebno izlagana i poljska pravna povijest. Usp. Engelsfeld, N., *Povijest katedre hrvatske pravne povijesti*, u: Pavić, Ž. (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, II., Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, sv. I.*, Pravni fakultet, Zagreb, 1996., str. 318.

i vjeru zbog ugarske denominacije tražilo uklanjanje predmeta Hrvatsko-ugarsko privatno pravo. Na koncu je prihvaćen kompromisni prijedlog o nazivu Privatno pravo Tripartita s osobitim obzirom na pravni razvitak u hrvatskim i srpskim krajevima.⁴⁸

Sljedeća promjena bila je izmjena naziva, a implicite i programa, predmeta Hrvatska pravna povijest. Na Kostrenčićev je prijedlog u veljači 1920. taj naziv izmijenjen u Pravna povijest Srba, Hrvata i Slovenaca⁴⁹, kako je uskoro utvrđen i kraljevskim ukazom⁵⁰, ali će se dinamične državnopravne promjene i izmjene sveučilišne regulative odraziti na dalje promjene naziva. Tako će se predmet 1930. nazvati Jugoslavenska pravna povijest, zatim 1934. Narodna pravna historija s obzirom na historiju slavenskih prava pa 1937. Narodna pravna povijest, a 1941. opet Hrvatska pravna povijest.⁵¹

Velika promjena, koja nije imala nikakve veze s promjenom političkog okruženja, bila je vezana uz predmet Opća pravna povijest. Taj je predmet 1933. ukinut odlukom ministra prosvjete donesene na prijedlog profesorskog zbora Pravnog fakulteta te "zamijenjen" s predmetom Enciklopedija prava. Tu je odluku profesorski zbor donio s obrazloženjem da katedra opće pravne povijesti nije predviđena u Opštoj uredbi univerziteta iz 1931., koja je išla za unifikacijom nastavnih planova na trima jugoslavenskim sveučilištima, da ne postoji na pravnim fakultetima u Beogradu i Ljubljani te da je Enciklopedija prava "u

⁴⁸ Tijek rasprave svjedoči o stanju duha nakon osnivanja nove države. Maurovićevi argumenti za zadržavanje Tripartita kao posebnog predmeta bili su "veleznamenitost" tog gradiva koje pripada u hrvatsku pravnu povijest i činjenica da je Tripartit ostao vrijediti na područjima koja su prije bila uključena u Ugarsku te da je važan zbog razumijevanja odnosa na selu i na drugim područjima. Maurović je najprije predložio novi naziv predmeta "hrvatsko-ugarsko pravo prije uvedenja OGZ", koje je povjerenik odbio, a on pak nije prihvatio kao naziv "staro hrvatsko pravo". Zanimljivo je i da je Maurović istodobno, a čini se i samoinicijativno, naveo i da će prekinuti s predavanjima iz njemačkog privatnog prava, s tim da mu se zauzvrat poveća satnica iz Opće pravne povijesti kako bi predavanja mogao proširiti i na povijest državnog prava Francuske. U izostanku odgovora povjerenika dekan je odobrio da se u ljetnom semestru 1919./20. predmeti Hrvatsko-ugarsko privatno pravo i Njemačko privatno pravo ne izvode, već da se na njihov račun predavanja iz Opće pravne povijesti prošire s poviješću francuskog državnog prava. (Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 2, br. 1095; Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 3, br. 107).

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Tintić, N., *Pravni fakultet u Zagrebu*, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 2., Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1970., str. 31.

⁵¹ Isto.

duhu novih propisa".⁵² Iako nam nisu poznate sve okolnosti ukidanja predmeta Opća pravna povijest, čini se posve mogućim da je iza toga stajao profesor opće pravne povijesti Mihajlo Lanović.⁵³ On je na Fakultet došao 1926. s položaja načelnika u Ministarstvu vjera nakon dvadesetak godina upravne službe. Ubrzo nakon dolaska prepolovio je satnicu predavanja iz Opće pravne povijesti i reducirao ih na "germansko pradoba i ustavno pravo franačkog perioda" te uvođenjem seminara udvostručio satnicu Enciklopedije prava.⁵⁴

U nastavku je godine 1936./37. s pozivom na to da još nije donesena uredba pravnih fakulteta koja je trebala reformirati program povijesna osnova stu-

⁵² Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 62, dopis dekana Rektor od 6. lipnja 1933.; Opšta uredba univerziteta od 12 decembra 1931., *Službene novine*, 1931., br. 291. Usp. i Lanovićev prijedlog o ukidanju opće pravne povijesti kao dijela državnog ispita (Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 60, zapisnik Savjeta Pravnog fakulteta od 30. lipnja 1933.).

⁵³ Ukidanje Opće pravne povijesti s pozivom na Opštu uredbu univerziteta iz 1931. ne djeluje uvjerljivo. Taj propis doista ne predviđa posebnu katedru opće pravne povijesti, ali je npr. istom uredbom propisano da se doktorat može steći jedino putem obrane disertacije – što na zagrebačkom Pravnom fakultetu nije provedeno. Osim toga, za detaljno uređenje pravnih fakulteta bilo je potrebno donijeti još i posebnu uredbu pravnih fakulteta, što je učinjeno tek 1938. Ne čini se posve vjerojatnim da je u takvim okolnostima ukidanje obveznog predmeta moglo biti provedeno protiv volje uglednog profesora poput Lanovića (koji je iste godine izabran za dekana u sljedećoj akademskoj godini), a njegovo protivljenje nije nigdje zabilježeno. U kontekstu moguće Lanovićeve odgovornosti za ukidanje Opće pravne povijesti treba navesti i da je on vrlo kratko vrijeme nakon ukidanja tog predmeta objavio opsežan i analitički koncipiran udžbenik *Uvod u pravne nauke*, u čijem je uvodu istaknuo da je "već poodavno snovao" kako da pridonese produbljanju osnovnih pravnih problema u našoj stručnoj književnosti. Lanović, M., *Uvod u pravne nauke*, Obnova, Zagreb, 1934.; Sirotković, H., *Sveučilište između dva rata (1918.-1941.)*, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1., Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1969., str. 129; Krešić, M., *Pravni fakultet u Zagrebu od 1918. do danas*, u: Krapac, D.; Vranjican, S.; Jureković, M. (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu*, Pravni fakultet, Zagreb, 2001., str. 129; Hrvatski državni arhiv, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 62, br. 78. O uredbi iz 1931. i 1932. vidi i Avramović, *op. cit.* u bilj. 16, str. 921 – 942.

⁵⁴ *Red predavanja u Kr. Sveučilištu Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu u zimskom proljeću 1927/28.*, Tiskara Kuzma Rožmanić, Zagreb, 1927.; *Red predavanja u Kr. Sveučilištu Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu u ljetnom proljeću 1927/28.*, Tiskara Kuzma Rožmanić, Zagreb, 1928. Lanović je kao udžbenik za opću pravnu povijest koristio svoju knjižicu *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb, 1928., koja je ostala i jedini njegov prinos općoj pravnoj povijesti, dočim je napisao više radova iz hrvatske pravne povijesti. Vidi bibliografiju Lanovićevih radova u Pavić, *op. cit.* u bilj. 1, III/2, str. 269 – 270.

dija s četiri semestra skraćena na tri, umjesto dva državna pravno-povijesna ispita uveden je jedan, a Enciklopedija prava dobila je istaknut položaj.⁵⁵

2. Hrvatska pravna povijest od osnivanja Katedre do 1945.

Marko Kostrenčić oformio je nakon dolaska na Fakultet 1912. predmet Hrvatska pravna povijest, koji će, uz prekide zbog političke djelatnosti, predavati do umirovljenja 1936. te od 1945. do konačnog umirovljenja 1955.⁵⁶ Važan činilac u razumijevanju Kostrenčićeva profiliranja tog predmeta jest njegova politička aktivnost koja je rezultirala obavljanjem najviših funkcija i utjecala na njegovu istraživačku i nastavnu djelatnost.⁵⁷ Sadržaj predmeta najbolje je vidljiv u prvom i drugom izdanju Kostrenčićeva udžbenika *Hrvatska pravna povijest* 1919.⁵⁸ i 1923.⁵⁹, prije čega su predavanja bila objavljena u litografiranim skriptama.⁶⁰

Kostrenčić je, prema vlastitim riječima, u koncipiranju predmeta odstupio od nametnute "mađarofilne" i "slavenofilne" dileme i na razumnu mjeru postavio slavensku komponentu te prikazao razvoj hrvatske pravne povijesti u razvijenom srednjem vijeku u dvjema regionalnim cjelinama i dvama vremenskim razdobljima.⁶¹ Jedna cjelina bilo je dalmatinsko područje izloženo prvenstveno utjecaju Venecije, a druga hrvatsko-slavonsko područje izloženo utjecaju ugarskog i srednjoeuropskih prava. Cezuru u razvoju u objema je cjelinama postavio na početak 12. stoljeća, s pojavom pravnog života u Slavoniji i početkom regionalnog dualizma u razvoju prava. Konac izlaganja postavio je za dalmatinsko područje na početak 15. stoljeća, kad je Dalmacija konač-

⁵⁵ Usp. *Godišnjak Hrvatskog Sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34.-1938/39.*, Zagreb, 1940., str. 154.

⁵⁶ Vidi objavljene biografske priloge o Kostrenčiću u: Pavić, *op. cit.* u bilj. 1, III/2, str. 193 – 214.

⁵⁷ Kostrenčić je 1931. zakratko bio ministar socijalne politike i narodnog zdravlja, zatim je obnašao dužnost senatora, od koje je odstupio 1932., kad je opet postavljen za redovnog profesora. Zatim je od 1934. do 1935. bio ban Savske banovine, nakon čega je umirovljen. U NDH-u je 1941. – 1942. bio šest mjeseci interniran u logorima Jasenovac i Stara Gradiška (Čulinović, *op. cit.* u bilj. 46, str. 155).

⁵⁸ Kostrenčić, M., *Hrvatska pravna povijest. Predavanja prof. Marka Kostrenčića*, Kr. Zemaljska tiskara, Zagreb, 1919.

⁵⁹ Kostrenčić, M., *Hrvatska pravna povijest. Zakonik cara Stefana Dušana. Štampano kao rukopis*, Tiskara Stjepan Kugli, Zagreb, 1923.

⁶⁰ Usp. Hameršak, F., *op. cit.* u bilj. 31, str. 963, bilj. 25.

⁶¹ Kostrenčić, M., *Pravna povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije Oslobođenja*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 20, br. 3-4, 1970., str. 266.

no potpala pod Mletačku Republiku, zbog čijeg utjecaja nestaju posebnosti hrvatskog pravnog razvoja. Za hrvatsko-slavonsko se područje izlaganje pak završava s 1526. jer, prema Kostrenčiću, nakon izbora Habsburgovaca na ugarsko-hrvatsko prijestolje dolazi do uskog sprezanja hrvatskog i ugarskog zakonodavstva i prava.⁶² Koncentraciju samo na dalmatinsko i hrvatsko-slavonsko područje Kostrenčić je ipak relativizirao u drugom izdanju udžbenika 1923. napomenuvši da će svoja razmatranja po potrebi protegnuti "i na susjedna područja u kojima stanuju Hrvati".⁶³

Hrvatska je pravna povijest tako bila svedena na razdoblje od dolaska Hrvata do početka 15. odnosno 16. stoljeća. Valja reći da je takav rez jednako čudan kao i lapidarno i neuvjerljivo Kostrenčićovo objašnjenje tim prije što je tadašnje stanje literature pružalo podlogu za drukčije gledište. Još je 1879. objavljena Smičiklasova *Povijest hrvatska*, koja pruža pregled do 1848.⁶⁴, a i Maurović je već 1902. u predavanjima o hrvatskoj pravnoj povijesti doticao 1848.⁶⁵ Još je manje za to bilo osnove kad su nakon raspada Monarhije Hrvatsko-ugarska nagodba i hrvatsko zakonodavstvo nagodbenog doba postali dio završenih povijesnih procesa i otvoreni pravno-povijesnoj obradi, a Ferdo Šišić objavio 1920. sintezu hrvatske povijesti koja ide do 1918.⁶⁶ Za sada ne možemo ponuditi valjano objašnjenje takve Kostrenčićeve redukcije – iskrivljena percepcija mladog stručnjaka koji će se do kraja života znanstveno baviti jedino razvijenim srednjim vijekom ima određenu težinu, ali se ne čini uvjerljivim kao jedini razlog. Navedenu će periodizaciju i prostorni obuhvat Kostrenčić ipak bitno izmijeniti 1956. u monografiji (faktično trećem izdanju udžbenika) *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava I.*, u kojoj razlikuje uvodno doba i još pet razdoblja razvoja, a kao gornju vremensku granicu postavlja organiziranje vlasti partizanskog pokreta.⁶⁷

⁶² Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 58, str. 91 – 92.

⁶³ Isto, str. 79.

⁶⁴ Smičiklas, T., *Povijest hrvatska, I-II*, Naklada Matice hrvatske, Zagreb, 1879. – 1882.

⁶⁵ Hrvatske su posebnosti u pravnom sustavu jasno vidljive i nakon rezova koje je Kostrenčić postavio – tako se npr. u Dalmaciji statuti u kojima je zastupljeno i običajno pravo donose i nakon 1409., a posebnosti na hrvatsko-slavonskom prostoru vidljive su npr. i kroz donošenje vlastite Pragmatičke sankcije 1712., kao i u suprotstavljanju Hrvatsko-slavonskog sabora pokušajima podlaganja od strane Ugarskog sabora praćenog vladarskim jamstvima 1708. i 1715., zatim u djelovanju Sabora 1848., 1861., 1865. itd.

⁶⁶ Šišić, F., *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.*, 2. izd., Zagreb, 1920.

⁶⁷ Kostrenčić, M., *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Školska knjiga, Zagreb, 1956., str. 52.

Čini se da se već navedene izmjene naziva predmeta koje su se zaredale od 1920. nisu ozbiljnije odrazile na stvarnu izvedbu predmeta jer je sve do 1940. korišten Kostrenčićev udžbenik *Hrvatska pravna povijest*, čije je drugo izdanje iz 1923. bilo prošireno kratkim tehničkim dodatkom o srpskoj pravnoj povijesti (45 od ukupno 389 stranica).⁶⁸ I predavanja su ostala koncipirana kao izlaganje hrvatske pravne povijesti, ali je jedna trećina satnice ipak bila posvećena "odabranim poglavljima" ili "odlomcima" iz srpske pravne povijesti.⁶⁹

Kostrenčić je u udžbeniku konvencionalnom definicijom i na nejasan način pojam prava "recipročno" vezao uz državu i državnu sankciju, dok je državu vidio kao udruženje ljudi uređeno pravnim normama.⁷⁰ Od tih je definicija donekle odstupio realističkim prihvatom kao predmeta pravne povijesti običajnog prava, pa i narodnih običaja koji nemaju pravni karakter, a pojam države proširio je na "svaku osobu koja je ovlaštena vršiti bilo kakovu javnu vlast"⁷¹ te otklonio i pitanje o vremenskom prioritetu prava ili države.⁷² Posebnost discipline pravne povijesti utvrdio je kroz interes za tipično (zakonomjernost pravnog razvoja), ali i za pojedinačne pravne norme koje imaju vlastito okruženje.⁷³

Metodologiji te heuristici i obradi vrela kao i razvoju discipline pravne povijesti dan je neuobičajeno velik prostor u udžbeniku (71 stranica od 223), u čemu je teško ne prepoznati Kostrenčićev afinitet, ali i odabir lakšeg puta u oblikovanju predmeta. Metodološka su se razmatranja mogla koncipirati na osnovi postojeće literature i vlastita iskustva i razmatranja, dok je sustavni prikaz razvoja institucija bio otežan zbog nedovoljnih prethodnih istraživanja.

Gradivo u udžbeniku odnosi se na institucije javnog prava, koje se nešto više izlažu u preglednoj i "sintetskoj" formi, dok je pregled instituta privatnog i kaznenog prava, pretežno prikazanih kroz pojedina vrela, odražavao stupanj istraženosti pojedinih dijelova gradiva. No u cjelini je izlaganje nesustavno i neujednačeno. Okviri izlaganja postavljeni su tek na najopćenitijoj razini (periodizacija i teritorijalni okvir), ali unutar toga izlaganje počesto nema jasnog slijeda, pojavljuju se kronološki i tematski rasjedi, a opisi ili, rjeđe, raščlambe pojedinih vrela ili tipova vrela prepleću se s parcijalnim "sintezama". No sve je to razumljivo za razdoblje u kojem su se nova disciplina i novi predmet tek izgrađivali.

⁶⁸ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 285.

⁶⁹ Vidi redove predavanja u Engelsfeld, N., *op. cit.* u bilj. 47, str. 318.

⁷⁰ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 58, str. 2 – 4.

⁷¹ Isto, str. 23 – 24.

⁷² Isto, str. 2 – 3.

⁷³ Isto, str. 9 – 10.

Međutim, Kostrenčić je već u tim ranim radovima gradivu pristupio na složen način u kojem su do izražaja došli njegov eruditski duh i poznavanje teorijskih pretpostavki rada, umijeće u raščlambi srednjovjekovnih vrela i moć uživanja u srednjovjekovni ambijent, što mu je sve omogućilo i kritičnost u odnosu na prijašnje stavove. Kostrenčić je na uravnotežen način kombinirao analizu normativnog supstrata pojedinog instituta i prikaz relevantnog društvenog i političkog konteksta, u što je po potrebi uključivao i prikaz stanja u pravnim sustavima iz kojih su analizirani instituti vukli podrijetlo (npr. Rim i Bizant). Ipak, valja reći da je u svim trima izdanjima udžbenika (1919., 1923. i 1956.) dojam o akribičnom i uravnoteženom pristupu povremeno narušen prepolitiziranim iskazima usmjerenima protiv Katoličke Crkve, Venecije i Mađara.⁷⁴ Ferdo Čulinović, bivši Kostrenčićev student, poslije je kao njegov kolega naveo da je Kostrenčić predavanja o srednjovjekovnom pravu držao u jugoslavenskom duhu.⁷⁵

Ukupno gledajući Kostrenčić je, s iznimkom gornje granice izlaganja i prostornog obuhvata, postavio solidnu osnovu za razvoj discipline i predmeta Hrvatska pravna povijest, čiji je veći dio ograničenja bio razumljiv u vremenu i okolnostima u kojima su se postavljali sami temelji. Ključni je problem zapravo bio u tome što Kostrenčić nije poradio na dogradnji osnove koju je postavio, pa je predmet Hrvatska pravna povijest konceptijski, ali i izvedbeno, ostao na odrednicama postavljenima prilikom njegova formiranja. Provizorni udžbenik iz 1919. doživio je još samo jedno izdanje, u kojem, osim dodatka srpske povijesti, nije bilo bitnih izmjena. A čak je i spomenuti *Nacrt hrvatske države i hrvatskog prava* iz 1956. stvarno predstavljao treće izdanje, koje je, unatoč znatnim dopunama, posve sačuvalo strukturu i koncepciju, kao i vremenski i prostorni obuhvat, iz prva dva izdanja. Iz Kostrenčićeva životopisa lako se dade zaključiti kako je ključni razlog za takvo stanje morao ležati u njegovu političkom aktivizmu koji je bitno ograničio mogućnosti rada, a zacijelo i interes, za znanstvenu i nastavnu djelatnost.

Već je rečeno da je Kostrenčić od 1931. do 1932. i od 1934. do 1935. obnašao dužnosti ministra, senatora i bana, a za vrijeme izbivanja na predavanjima

⁷⁴ Usp. npr. Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 58, str. 76 - 77, 84; Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 59, str. 84, 91; Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 127, 142 – 144, 148 i dr.

⁷⁵ U članku posvećenom Kostrenčićevu radu Čulinović navodi da je on već prije rata "svojim studentima znao u više prilika ukazati na mnoge rječite okolnosti kojima se ukazivalo kako državno ujedinjenje jugoslavenskih zemalja nije ipak slučajna tvorevina" (Čulinović, *op. cit.* u bilj. 46, str. 159).

ga je sve do nastupa novog nastavnika Antuna Dabinovića 1937. zamjenjivao Mihajlo Lanović.

Dabinović je za docenta bio izabran većinom glasova Savjeta fakulteta u pomalo dramatičnim okolnostima u kojima se povjerenstvo za izbor podijelilo između njega i Vladislava Brajkovića.⁷⁶ Ubrzo zatim bio je izabran za izvanrednog (1939.) pa za redovnog profesora (1941.).⁷⁷

Dabinović je bio posve svjestan zatečenih slabosti i potrebe poboljšanja stanja predmeta te je uložio znatan trud u njihovo otklanjanje. On je odmah pri stupanju na dužnost kritizirao zatečeno stanje zbog neizgrađenosti samih temelja predmeta, odnosno zanemarivanja kasnog srednjeg vijeka i modernog razdoblja te nepostojanja sustavnog pregleda hrvatske pravne povijesti. To je, prema Dabinoviću, imalo loše posljedice za razumijevanje povijesnog razvoja, kao i za orijentaciju u odnosu prema suvremenosti i budućnosti.⁷⁸ U skladu s takvim opredjeljenjem Dabinović je vremenski obuhvat predmeta proširio do 1918., a prostorni na Bosnu i Hercegovinu i Dubrovačku Republiku, a samo je kratko dotaknuo i Istru.⁷⁹ No praznine u gradivu predmeta kojemu je dvadeset godina u osnovi stajao provizorni Kostrenčićev udžbenik teško je bilo nadomjestiti u razmjerno kratkom osmogodišnjem razdoblju u kojem je Dabinović obavljao nastavničku dužnost.

Dabinović je namjeravao objaviti trosveščanu sintezu hrvatske državne i pravne povijesti do 1918., od koje je objavljen samo prvi dio – do 1526. To je razdoblje Dabinović podijelio na dva razdoblja – od dolaska Hrvata do posljednjih Arpadovića i zatim do 1526. za Slavoniju i 1409. za Dalmaciju, dok za Bosnu i Hercegovinu prvo ("tamno") razdoblje ide do 1180., a zatim do uspostavljanja osmanske vlasti 1463., odnosno 1490. U udžbeniku je vrlo naglašena politička dimenzija, koja je umanjila udio izlaganja institucija, od kojih su daleko najzastupljenije one javnog prava, ali je prisutno i kazneno te,

⁷⁶ Prvi član povjerenstva Mihajlo Lanović predložio je izbor Vladislava Brajkovića, dok je drugi član povjerenstva Ljudevit Andrassy predložio Antuna Dabinovića, a treći član Pavao Rastovčan ostao suzdržan. Rezultat glasovanja na Savjetu fakulteta 8. svibnja 1937. bio je 8 : 5 za Dabinovića (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Pravni fakultet u Zagrebu, Opći spisi, kut. 68, br. 1585).

⁷⁷ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 283.

⁷⁸ Dabinović, A., *Zadaće i značaj hrvatske pravne povijesti*, Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 64, br. 1-2, 1938., str. 10, 13.

⁷⁹ Usp. redove predavanja u Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 47, str. 318. Usp. i rukopis trećeg sveska udžbenika *Hrvatska državna i pravna povijest* u: Hrvatski državni arhiv, Matica hrvatska, Rukopisi biblioteka Matice hrvatske 1942., 1943., kut. 141, br. 1943/30.

posebice, privatno pravo, osobito Tripartit. Međutim, nesustavnost izlaganja, opterećenost nepotrebnim smjerovima razlaganja i brojnim podacima, pa i pripovjedački stil, upućuju na nedorađenost knjige kao vjerojatnu posljedicu nastojanja da se čim prije zamijeni neodgovarajući udžbenik.

Taj dojam još je izraženiji kod rukopisa neobjavljenog trećeg sveska iz 1943. (drugi svezak je zagubljen), koji obrađuje razdoblje od 1790. do početka 19. stoljeća.⁸⁰ U tom je svesku još jači naglasak na političkim zbivanjima, dok se pravna tematika pojavljuje uglavnom kroz rijetke preglede pravnog uređenja. Zapravo se i prvi svezak, a osobito treći, doimaju kao nacrt udžbenika koji bi trebalo dalje doraditi. U toj manjkavosti udžbenika koji bi se prvenstveno trebao baviti pravnim razvojem vidimo ponajprije posljedicu nepostojanja prethodnih odgovarajućih obrada gradiva. Pravnih povjesničara gotovo da nije ni bilo, pa tako ni odgovarajućih istraživanja, te se Dabinović morao osloniti na postojeće studije usmjerene na političku povijest bez specifičnog pristupa razvoju institucija. U tim je okolnostima Dabinović u svojem vremenu, poput Kostrenčića u formativnom razdoblju, krčio novi teren velikim vremenskim skokom u kojem se mogao osloniti na onu literaturu koju je imao na raspolaganju.

U stoljetnoj se povijesti Katedre Dabinović, uz Jaromíra Haněla, zadržao najkraće, ali je za to vrijeme protegnuo granicu izlaganja s početka 16. stoljeća na 1918., a u program uključio Bosnu i Hercegovinu i Dubrovnik, pa i Istru, te znatan trud uložio i u osiguranje udžbeničke literature. No u vremenima koja su nastupila ti će se rezultati izgubiti kao prolazni.

V. POVIJEST DRŽAVE I PRAVA NARODA JUGOSLAVIJE OD 1946. DO 1991.

Politički preokret koji je nastupio 1945. odrazio se na cjelokupni studij prava, kao i na pravnopovijesne predmete. Pravnopovijesna osnova studija ubrzo će s tri biti smanjena na dva semestra, a nastavni plan iz 1948. propisuje da se na prvoj godini studija, među inim, predaju dvosemestralni predmeti Opća historija države i prava, Historija države i prava naroda FNRJ te Historija narodne vlasti.⁸¹ Razdjelnica koja počiva na smanjenju povijesne osnove na dva semestra ostat će obilježjem sustava studija na Pravnom fakultetu i do danas.

⁸⁰ Vidi bilj. 79. Na drugi svezak upućuje i Višeslav Aralica u svojoj knjizi *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., str. 173.

⁸¹ Nastavni plan za Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Narodne novine, br. 78, 29. rujna 1948.

Na oblikovanje pravno-povijesnih predmeta posebno će utjecati Ferdo Čulinović, koji je u predratnom razdoblju objavio neke radove iz pravne povijesti, a 1943. otišao je s mjesta suca u partizane, gdje se bavio organiziranjem pravosuđa. Ubrzo je nakon okončanja rata, početkom srpnja 1945., postavljen za profesora nekoliko predmeta na Pravnom fakultetu, pa je tako od 1948./49. do 1951./52. predavao Teoriju države i prava i Opću historiju države i prava, dok će predmete nacionalne pravne povijesti predavati od 1946. do svojeg umirovljenja 1967. Uz Čulinovića je na samom koncu 1945. na Fakultet vraćen i Marko Kostrenčić⁸², dok je Dabinović u svibnju 1945. otišao u rodni Trst, odakle se više nije vraćao, a Lanović je umirovljen 1946.⁸³

Najveća novina u nastavnom planu bio je predmet Opća historija države i prava, koji je, kao i u nizu drugih zemalja pod utjecajem SSSR-a, uveden 1946. prema sovjetskom uzoru.⁸⁴ Bila je riječ o posve novom predmetu koji je hegelijanska osnova marksizma ipak povezivala s Gansovim učenjem o *Universalrechtsgeschichte*, koje je, zacijelo, bilo u podlozi početnog oblika nekadašnjeg predmeta Opća pravna povijest. Tako je Opća historija države i prava, jednako kao Opća pravna povijest u njezinu ranom razdoblju, u hegelijanskom ključu prikazivala razvoj država karakterističnih za pojedine razvojne etape, odnosno "društveno-ekonomske formacije" od robovlasničke preko feudalne i buržoaske države do vrhunca u socijalističkoj državi. U Hegelovoj je shemi tijekom povijesti predstavljao razvoj apsolutnog duha od slobode u polisima do građanskih sloboda moderne građanske države Hegelova doba kao vrhunca razvoja. U marksističkoj je Općoj historiji države i prava pak bila riječ o razvoju klasnih odnosa koji su se kroz klasnu borbu razvijali od slobode robovlasnika prema slobodi svih u besklasnom društvu komunizma sa socijalističkom državom kao prijelaznim oblikom – taj je razvoj u shematici Opće historije države i prava svoj prijelazni vrhunac dostigao u Sovjetskom Savezu i Ustavu SSSR-a iz 1936. I rani oblik Opće pravne povijesti i Opća historija države i prava trebali su kroz poredbeni pristup postaviti pretpostavke za spoznaju općih zakonitosti povijesnog razvoja. Međutim, slično kao i u slučaju Opće pravne povijesti, u stvarnosti su pojedine države i njihovi pravni sustavi prikazivani kao zasebne cjeline. Popis država obuhvaćenih u Općoj historiji države i prava (Egipat, Ba-

⁸² Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 47, str. 311.

⁸³ Isto.

⁸⁴ O počecima opće povijesti države i prava u sovjetskoj Rusiji vidi Avramović, S., *Novija sovjetska literatura o istoriji države i prava robovlasničke države*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 3-4, 1981., str. 310 – 311.

bilon, Sparta, Atena, Rim, Franačka, Bizant, Turska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države, Francuska, carska Rusija, SSSR) tijekom vremena nebitno je smanjen i izmijenjen.⁸⁵ No za razliku od opće pravne povijesti, koja je ubrzo bila znatno reducirana i zatim svedena na studij germanske i njemačke srednjovjekovne pravne povijesti, Opća historija države i prava nije pretrpjela ozbiljnije programske redukcije, a njemačka je komponenta od početka bila svedena na (neizbježnu) franačku državnu i pravnu povijest, koja ni po čemu nije imala izdvojen položaj.⁸⁶

Drukčije je bilo s izlaganjem nacionalne povijesti, koja će također ubrzo biti postavljena na novu osnovu usklađenu s novom državno-pravnom i političkom realnošću. Kao nastavnik zatečenog predmeta Hrvatska pravna povijest u ljetnom semestru 1946. zabilježen je Mihajlo Lanović, koji je uz hrvatsku pravnu povijest jedan sat tjedno predavao i slavenske pravne povijesti, dok je Čulinović predavao novi predmet Historija narodnooslobodilačkog pokreta. Do znatnih je izmjena u nazivu i implicitnom (ali ne i stvarnom) obuhvatu predmeta došlo sljedeće akademske godine, a proces oblikovanja novog sustava potrajat će do akademske godine 1955./56., to jest do odlaska Marka Kostrenčića u mirovinu, nakon čega je na sceni ostao samo Ferdo Čulinović.

Godine 1946./47. Hrvatska pravna povijest pretvorila se u Historiju države i prava naroda FNRJ⁸⁷, koju je predavao Kostrenčić, dok je Čulinović od te godine predavao predmet Historija narodne vlasti (juridizirani naziv prijašnje Historije narodnooslobodilačkog pokreta). No od ljetnog semestra 1951./52., pa do 1954./55. Kostrenčić predaje Historiju države i prava naroda Jugoslavije do 19. i 20. st., a Čulinović Historiju naroda Jugoslavije 19. i 20. stoljeća (naziv se mijenjao).⁸⁸ Kostrenčićev predmet, koji se nominalno odnosio na tisućljetno

⁸⁵ Usp. Čulinović, F., *Opća historija države i prava, I-II*, Zagreb, 1946.; Čulinović, F., *Opća historija države i prava, I-II*, Zagreb, 1949.; Bastaić, K., *Opća historija države i prava (Pregled razvitka)*, Zagreb, 1958.; Bastaić, K., *Opća historija države i prava (Pregled razvitka)*, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1965.

⁸⁶ Iznimku je predstavljao udžbenik koji je priredio Bogdan Krizman prema skriptama Konstantina Bastaića te gradivu dodao Njemačku i Italiju, ali te zemlje nisu bile i dio nastavnog programa. Bastaić, K.; Krizman, B., *Opća historija države i prava (Pregled razvitka)*, Pravni fakultet, Zagreb, 1967.

⁸⁷ U zimskom semestru 1946./47. naziv predmeta bio je Historija države i prava naroda FNRJ, u koji ulazi hrvatska pravna povijest. Vidi red predavanja u Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 47, str. 319.

⁸⁸ Pretpostavljamo da je izostanak pojmova "države i prava" iz naziva slučajna i da je bila riječ o službenom bilježenju konvencionalnog naziva. Pregled naziva predmeta vidi u Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 47, str. 318, i Tintić, *op. cit.* u bilj. 50, str. 32.

razdoblje, i Čulinovićev, koji je obuhvatio stoljeće i pol, imali su jednaku satnicu, ali je očito bila riječ o provizornom rješenju čija je glavna svrha bila zadovoljenje interesa dviju jakih ličnosti. Jasno je da je nakon Kostrenčićeva umirovljenja 1955. već sljedeće godine došlo do spajanja obaju predmeta u jedinstveni predmet Historija države i prava naroda FNRJ, koji će Čulinović predavati do odlaska u mirovinu 1967. Naziv će se predmeta još mijenjati slijedeći ustavne promjene te će glasiti Historija države i prava naroda Jugoslavije (1964./65. – 1975./76.) te Povijest države i prava naroda SFRJ (1976./77. – 1990./91.).⁸⁹

Za cijelo razdoblje od 1946. do 1991. mogu se utvrditi neka zajednička obilježja u izlaganju nacionalne povijesti države i prava, prvenstveno uvjetovana odrednicama vremena, koja su u različitim vremenima do izražaja dolazila na različite načine.

Metodološka osnova Historije države i prava FNRJ i Opće historije države i prava bio je historijski materijalizam. Ključni su stavovi tog pristupa bili u postavkama da su gospodarski odnosi odnosno klasna borba pokretači povijesnog razvoja, da su svi idejni oblici samo odraz tih osnovnih determinanti razvoja, da je pojava i priroda države izraz klasne borbe odnosno prevlasti pojedine klase u društvu, da država povijesno prethodi pravu koje stvara i koje je stoga izraz klasne prevlasti, a ne vrijednosno neutralno u odnosu na društvo, i, konačno, da pravo nema svoju posebnu egzistenciju jer ga tvore norme koje stvara država i čije je bitno obilježje sankcija zajamčena državnom prinudom te stoga pravo nema ni vlastitu liniju razvoja odnosno vlastitu povijest. Posljednja će odrednica biti određujuća za nazive i interpretacije svih pravnih predmeta koji će se podrediti stavu o prioritetu države i izvedenoj prirodi prava kao dijela "nadgradnje". Ta će metodološka osnova znatno utjecati na kanonizirane načine izlaganja i nazive obaju pravopovijesnih predmeta, kao i drugih predmeta u kojima će se na prvom mjestu uvijek naći država, a tek zatim pravo.

Za razliku od predratnog razdoblja, koje je karakterizirala naglašena vremenska distanca prema predmetu izlaganja, vrlo je važna razlika bila protezanje gornje granice izlaganja Historije države i prava naroda FNRJ sve do neposredne suvremenosti, to jest do uspostave nove državne vlasti 1946. No ta će se granica zadržati i dalje, pa će se s vremenom pretvoriti u granicu obilježenu povijesnom distancom, svrhovitom u vremenu u kojem ideološki pritisak i latentna mogućnost represije autoritarne vlasti nisu omogućivali relevantno prikazivanje procesa vremenski bliskih suvremenom stanju. Iz tog se motrišta

⁸⁹ Isto.

na pravnom studiju državni i pravni razvoj nakon 1946. konvencionalno nije smatrao predmetom koji je otvoren povijesnoj raščlambi, već je pripadao gradivu pozitivnopravnih predmeta gdje je obično bio izložen u vidu sažete uvodne rekonstrukcije razvoja pozitivnopravnog uređenja.

Uz taj je pomak prema suvremenosti bio vezan i finalizam u tumačenju povijesnog gradiva, to jest nekritičko tumačenje zbivanja u povijesti kao neposredno ili posredno svrhovitog u odnosu na neko suvremeno stanje, u ovom slučaju postojanje jugoslavenske države. Takav je pristup bio dio isprva vrlo izražene ideologizacije tog predmeta koja se očitovala u nekritičkim tumačenjima povijesnih procesa sukladno metodi historijskog materijalizma i ideološkim kanonima vladajuće stranke. Valja reći da je to bilo karakteristično za nametnuto stanje svijesti tog vremena te je općenito dolazilo do izražaja u svim oblicima intelektualne djelatnosti, a osobito u obrazovnom području, u kojem je postojala i kontrola ideološke ispravnosti nastavnika. Ideološkoj je kontroli bio podvrgnut ne samo pripadnik bivše građanske elite Kostrenčić⁹⁰ već i Čulinović.⁹¹

No, unatoč tim ograničenjima, Kostrenčić je u okviru predmeta Historija države i prava naroda FNRJ stvarno predavao gradivo kojim je vladao, a to je hrvatska pravna povijest razvijenog srednjeg vijeka, koja je jedino i bila pokrivena ispitnom literaturom koju je predstavljao izmijenjeni Kostrenčićev predratni udžbenik.⁹² Kostrenčićevo ograničenje samo na hrvatsku pravnu povijest registrirano je i u izvješćima Agitpropu.⁹³

⁹⁰ Matković, S., *Ocjene Uprave za agitaciju i propagandu KP Hrvatske o povjesničarima na sveučilištu u Zagrebu do početka 1950-ih*, u: Bosto, S.; Cipek, T. (ur.), *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanja prošlosti*, Disput, Zagreb, 2009., str. 228.

⁹¹ U izvješću Agitpropa o djelovanju sveučilišnih profesora iz 1949. za Čulinovića se kaže da se on "kao komunist trudi da ovaj predmet partijski i naučno predaje", ali mu se zamjera da su mu predavanja "prilično puna formalizma i citatologije, dosta suhoparna i frazerski-marksistička" (Matković, *op. cit.* u bilj. 90, str. 228). No čini se da su se i prema njemu pojavljivale sumnje da je "informiraš" (Najbar-Agičić, M., *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945.-1960.*, Ibis grafika, Zagreb, 2013., str. 167).

⁹² Kostrenčićeve su skripte umnažane 1947., 1953., i 1955. (Hameršak, *op. cit.* u bilj. 31, str. 976, bilj. 90).

⁹³ U izvješću Agitpropa o djelovanju sveučilišnih profesora iz 1949. Kostrenčiću se zamjera da ni u predavanjima ni u skriptama nije obuhvatio "svu materiju", već samo povijest Hrvata do 1102., te da ga je potrebno upozoriti da otkloni taj "obiljni nedostatak" i uputiti ga na to da treba predavati i povijest drugih naroda (Matković, *op. cit.* u bilj. 90, str. 228).

I u spomenutoj je "zrelijoj" Kostrenčičevoj monografiji iz 1956. *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava* izložena jedino hrvatska pravna povijest do 15. odnosno 16. stoljeća. Može se pretpostaviti da inovirani sadržaj te knjige predstavlja sadržaj dotadašnjih Kostrenčičevih predavanja i da se knjiga objavljena nakon Kostrenčičeva odlaska u mirovinu nije koristila kao udžbenik. Iako je zadržana podjela na dvije regije (sada uz znatno naglašeniju posebnost svake od njih), novi je sadržaj u odnosu na predratni udžbenik znatno izmijenjen i dopunjen te izložen na bitno sustavniji i koherentniji način. Najuočljivija novina jest uvodno poglavlje posvećeno izlaganju osnova historijskog materijalizma, čija su načela bila "obzirno" primijenjena u novoj interpretaciji.⁹⁴ U knjigu su uključeni i novi sadržaji: doseljavanje Slavena i Hrvata, nastanak i organizacija srednjovjekovne hrvatske države, donacionalno-feudalni sustav i organizacija države nakon dolaska Arpadovića te Vinodolski zakon. Bitna razlika u odnosu na prijašnji udžbenik jest i već spomenuto protezanje gradiva do suvremenog razdoblja i nova periodizacija.⁹⁵ No u udžbeniku je obrađeno samo uvodno doba te, kao i u predratnom udžbeniku, dva prva razdoblja.⁹⁶

Dakako, obnovljeni Kostrenčičev udžbenik i njegova predavanja ograničena na hrvatsku pravnu povijest bili su svojevrstan prijelazni oblik, dok će nova priroda predmeta stvarno doći do izražaja u Čulinovićevim udžbenicima. Uostalom, iako se Kostrenčić jako trudio naglasiti svoju potpunu privrženost marksizmu⁹⁷, koji je, navodno, počeo ozbiljno izučavati i usvajati nakon povratka iz logora, Magdalena Najbar-Agičić⁹⁸ ipak sugerira da je bila riječ o konformističkoj prilagodbi jednog od "historika-obraćenika".⁹⁹

⁹⁴ Hameršak, *op. cit.* u bilj. 31, str. 978.

⁹⁵ Uvodno razdoblje teče od 1. st. n. e. do osnutka hrvatske države u prvoj polovici 9. st., prvo razdoblje ide od osnutka hrvatske države do konca 11. odnosno početka 12. st., drugo razdoblje za Dalmaciju ide, kao i prije, do početka 15. st., a za srednjovjekovnu Slavoniju do početka 16. st., treće razdoblje zatim teče do konca 18. st., četvrto do 1918. i peto do organiziranja partizanske vlasti ("NOB") (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 44 – 45).

⁹⁶ Širu analizu Kostrenčičeva udžbenika iz 1956. vidi u: Hameršak, *op. cit.* u bilj. 31, str. 976.

⁹⁷ U izvješću Agitpropu tvrdi se da je "u svome nastojanju da pokaže svoju preorijentaciju" Kostrenčić "zapao u drugu krajnost" te je cijeli semestar "govorio samo o dijalektičkom materijalizmu i dijalektičkom metodu" i opširno razlagao Hegelovu dijalektiku, a da nije bio u stanju dati "marksističku kritiku te dijalektike", ali i to da su studenti ipak stekli uvjerenje da on nastoji gradivo izložiti na marksistički način (Matković, *op. cit.* u bilj. 90, str. 228).

⁹⁸ Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 91, str. 163 – 166, 231 – 232, 235 – 237.

⁹⁹ Taj je izraz upotrijebio američki povjesničar srpskog porijekla Wayne S. Vucinich. Prema Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 91, str. 165.

Čulinović je još 1953./1954. objavio udžbenik *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja 19. i 20. vijeka* u dvama svescima.¹⁰⁰ Sukladno nazivu gradivo nije izloženo kao zbroj nacionalnih povijesti, već kao prikaz povijesti pojedinih zemalja odnosno područja. U prvom su svesku bile obrađene zemlje koje su pripadale Austro-Ugarskoj (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Država SHS) od konca 18. stoljeća do 1918. te pokreti za jugoslavensko ujedinjenje tijekom Prvog svjetskog rata i formiranje Države SHS. U drugom svesku bili su obrađeni Srbija, Crna Gora i Makedonija do 1918., zatim razvoj "Stare Jugoslavije" od 1918. do 1941., kao i proces stvaranja "Nove Jugoslavije". To je djelo bilo izrazito opterećeno ideološkim teretom i ancilarnošću te pisano posve u duhu jugoslavenskog i klasno obilježenog finalizma. No to je bio i prvi udžbenik koji je izložio cjelokupno gradivo, i to na sustavan način, te granicu izlaganja pomaknuo na suvremenost. Prema Sirotkoviću je Čulinovićev udžbenik prvi pomaknuo težište izlaganja na suvremenu povijest, što je zatim bilo prihvaćeno i na ostalim pravnim fakultetima u Jugoslaviji.¹⁰¹

Iako je taj udžbenik bio predviđen kao literatura za predmet koji se odnosio samo na 19. i 20. stoljeće, on će u nastavku služiti kao literatura za predmet *Historija države i prava naroda FNRJ*, premda praktički nije ni doticao srednji vijek, a promjena u tom smjeru neće biti ni u drugom izdanju.¹⁰² No čini se da su zamjerke zbog opsežnosti (742 stranice) te političko ozračje koje je početkom šezdesetih godina pokazivalo odbojnost prema povijesti kao sredstvu potvrde nacionalnih osobitosti utjecali na to da Čulinović 1963. objavi znatno kraći udžbenik *Državnopravni razvitak Jugoslavije* kao sažeti oblik prethodnog udžbenika.¹⁰³ Pragmatička orijentacija novog udžbenika bila je naglašena već u naslovu upotrebom riječi "razvoj" (umjesto "povijest"), što je Čulinović objasnio potrebom oslobađanja studenata od "opširnog *historicizma*".¹⁰⁴ Pragmatičko usmjerenje došlo je do izražaja i naglašavanjem potrebe da se proslijedi razvoj koji je utjecao na stvaranje vrijedećeg jugoslavenskog prava. Finalističko je usmjerenje u uvodu bilo izraženo u stavu da je "današnja Jugoslavija samo

¹⁰⁰ Čulinović, F., *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, I-II*, Školska knjiga, Zagreb 1953. – 1954.

¹⁰¹ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 286.

¹⁰² Usp. Čulinović, F., *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, I-II*, Školska knjiga, Zagreb, 1956. – 1959.

¹⁰³ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 403; Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 47, str. 312.

¹⁰⁴ Čulinović, F., *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. VI.

etapa u razvitku jugoslavenskih zemalja te je njezino državnopravno stanje samo savremena krajnja linija razvitka jugoslavenskog društva".¹⁰⁵ U skladu s time, ali i u skladu s Čulinovićevim osobnim profesionalnim interesom, težište je postavljeno na suvremeno razdoblje, pa je tako pregled razvoja svih zemalja do 1914. sveden na 111 stranica, "staroj Jugoslaviji" od 1918. do 1941. (23 godine) dano je 116 stranica, dok je "novoj Jugoslaviji", odnosno petogodišnjem razdoblju od 1941. do 1946. posvećeno 112 stranica. Međutim, lako je uočljivo da je gradivo vezano uz Hrvatsku u svim povijesnim razdobljima obuhvaćalo širi krug pitanja te mu je bio dan zamjetno veći prostor negoli drugim zemljama. Zanimljivo je i da je Čulinović u prethodnom kao i u ovom udžbeniku uz svoju jasnu jugoslavensku opredijeljenost naglašeno zastupao i stav o kontinuitetu hrvatske državnosti do 1918.¹⁰⁶ Iako je Čulinović opravdano kritiziran zbog pojednostavljenog i ideološki opterećenog prikazivanja povijesnih procesa, nepouzdanosti i ekstenzivnog preuzimanja gradiva, koji su počesto bili i posljedica (pre)velike produktivnosti, njegova brojna djela još uvijek predstavljaju važan izvor povijesnih spoznaja i osnovu za daljnja istraživanja razdoblja između 1918. i 1945.

Uz Čulinovića je potrebno spomenuti i osnivanje i djelovanje Instituta za historiju države i prava kao znanstvene jedinice Pravnog fakulteta. Taj je Institut 1953. praktički osnovao Čulinović, a faktički je i zamro s njegovim odlaskom u mirovinu, kada su i novi propisi bitno otežali djelovanje malih instituta, te je 1969. i formalno ukinut. Glavna je djelatnost Instituta bila skupljanje i vođenje evidencije o gradivu važnom za povijest države i prava 19. i 20. stoljeća, a Institut je izdao i nekoliko knjiga.¹⁰⁷

Iz tog razdoblja potrebno je spomenuti i poslijediplomski (magistarski) studij iz državno-političkih znanosti usredotočen na pravnu povijest koji je osnovan 1963. na Čulinovićev poticaj i na kojemu su predavali nastavnici pravno-povijesnih predmeta. Taj je studij zbog financijskih problema prestao s djelovanjem 1979.¹⁰⁸

Čulinovića je na mjestu predstojnika Katedre zamijenio Hodimir Sirotković, koji je na Fakultet došao 1961. kao asistent, a umirovljen je 1986. Sirotković je zajedno s Lujom Margetićem 1988. objavio udžbenik *Povijest države*

¹⁰⁵ Isto, str. V.

¹⁰⁶ Isto, str. 30, 36 – 37, 137 – 139.

¹⁰⁷ Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 91, str. 172 – 174.

¹⁰⁸ Sirotković, *op. cit.* u bilj. 42, str. 292 – 294.

i prava naroda SFR Jugoslavije.¹⁰⁹ Za razliku od prijašnjih u tom je udžbeniku razmjerno veliki prostor posvećen srednjovjekovnom razdoblju (109 od 391 stranice), dok dobra sistematizacija i vrlo pristupačan stil čine dio gradiva koji se odnosi na razdoblje od 19. stoljeća do 1945. didaktički uspješnim. No taj udžbenik, koji je objavljen nakon Sirotkovićeve odlaska u mirovinu, nije korišten na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

Hodimira Sirotkovića na mjestu predstojnika Katedre do svojeg umirovljenja 1988. zamijenio je Ivan Beuc, koji je na Fakultet došao u svojstvu izvanrednog profesora 1971. Beuc je 1986. objavio udžbenik *Povijest država i prava na području SFRJ*¹¹⁰, koji je zamijenio do tada važeći Čulinovićev udžbenik.

Beučev je udžbenik unio svježinu unutar zadane "federalne" sheme koju je morao slijediti. Uočljiv je odmak od ideološkog balasta i finalizma te znatno veći naglasak na prikazu pravnih institucija, koji se ogleda već u opsegu koji je dan dijelovima o povijesti države (203 stranice) i o povijesti prava (155 stranice). U prvom je dijelu srednjovjekovni razvoj državnosti na prostorima jugoslavenske države izložen u republičkom i pokrajinskom ključu te su posebna poglavlja posvećena području svake republike i autonomnih pokrajina Kosova i Metohije i Vojvodine, a posebno je poglavlje ostavljeno za razdoblje pod osmanlijskom vlašću. U prikazu stadija "buržoasko države" obuhvaćeno je razdoblje od druge polovice 18. stoljeća do 1941., pri čemu je razdoblje do 1918. prikazano prema nacionalno-teritorijalnom ključu u poglavljima posvećenima stvaranju pojedine nacije i nacionalnih ideologija te razvoju organizacije vlasti. Svako je poglavlje posvećeno jednoj naciji na području "matične" republike, a za Srbe i na području Ugarske, Hrvatske i Vojne krajine. Uz ustavom priznatih pet naroda, Beuc je posebna poglavlja posvetio i "muslimanskoj nacionalnosti u Bosni" i razvoju na području Bosne i Hercegovine te stvaranju "albanske nacije" i države, kao i autonomne pokrajine Kosovo i Metohija. Uvrštenje Albanaca, koji su u ustavu imali status narodnosti, objašnjeno je njihovom posebnom važnosti s obzirom na velik broj stanovništva, dok nije objašnjeno naglašeno vezivanje Bosne i Hercegovine uz stvaranje "muslimanske nacionalnosti", odnosno "bosanskomuslimanske nacije". Izlaganju organizacije vlasti i političkih stranaka u jugoslavenskoj državi od 1918. do 1941. posvećeno je 48 stranica, a raspadu države i "novoj jugoslavenskoj državi" do 1946. 22 stranice. Beuc je gradivo izložio vrlo koncizno, inzistirajući na faktografiji te kloneći

¹⁰⁹ Margetić, L.; Sirotković, H., *Povijest države i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

¹¹⁰ Beuc, I., *Povijest države i prava na području SFRJ*, Narodne novine, Zagreb, 1986.

se kanoniziranih obrazaca i prepolitiziranog načina izlaganja. Otklon od ideološkog pristupa ogleđa se i u uravnoteženom opsegu posvećenom pojedinim razdobljima uz začuđujuće malo prostora danog srednjovjekovnom razdoblju (44 stranice). Razjašnjenje "aberacija" u vidu uključenja Albanaca i bosansko-hercegovačkih muslimana, kao i nekih drugih nedosljednosti, vjerojatno treba potražiti u metodi samorazumijevanja koja je odražavala stvarne tendencije onog doba, a ne u nekoj autorovoj domišljenoj koncepciji. Posebna je kvaliteta knjige dio posvećen povijesti prava (zapravo institucijama privatnog i kaznenog prava) uz (ipak) hipertrofirani prikaz srednjovjekovnih pravnih instituta. Sažimajući pristup kojim je širok sadržaj pregnantno zgusnut na mali broj stranica te hermetičan stil ponešto su narušili didaktičku funkciju knjige. No, u cjelini gledano, Beučev je udžbenik po posvećenosti institucionalnoj dimenziji, distanciranosti od ideologije, uravnoteženosti gradiva i zastupljenosti pravnih institucija bitno odskakao od ostalih udžbenika i bio prvi po obuhvatu i pristupu cjeloviti udžbenik pravne povijesti.

Treba spomenuti i da su u ovom razdoblju osnovani novi pravni fakulteti u Splitu (1961.), Rijeci (1973.) i Osijeku (1973.), na kojima su također uvedeni predmeti nacionalne i opće povijesti prava i države u čijem su izvodenju doprinijeli i nastavnici Pravnog fakulteta u Zagrebu.

VI. HRVATSKA DRŽAVNA I PRAVNA POVIJEST OD 1991. DO DANAS

Do nove promjene u programu i nazivu predmeta doći će s osamostaljenjem Republike Hrvatske, odnosno s novom promjenom u relevantnom okruženju. Tako je pred početak zimskog semestra 1991. naziv Katedre i temeljnog predmeta promijenjen u Povijest hrvatskog prava i države (inverzija naziva prava i države obuhvatila je sve predmete), u skladu s čime je izmijenjen i program predmeta koji je (opet) obuhvaćao područje hrvatske države i Bosnu i Hercegovinu te zajedničku jugoslavensku povijest od 1918. do 1946. Posve provizorna literatura koja je obuhvaćala više bibliografskih jedinica povremeno je mijenjana do 1999., kada je tiskan udžbenik Nede Engelsfeld *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*¹¹¹, dok je za razdoblje do 18. stoljeća služio odgovarajući dio skraćene izdanja knjige Trpimira Macana *Povijest*

¹¹¹ Engelsfeld, N., *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Pravni fakultet, Zagreb, 1999.

hrvatskog naroda.¹¹² Neda Engelsfeld bila je na mjestu predstojnice Katedre od 1988. do umirovljenja 2004., od kada je to mjesto preuzeo autor ovog rada.

Udžbenik Nede Engelsfeld obuhvaća razdoblje od Pragmatičke sankcije 1712. do donošenja Ustava FNRJ 1946. Zamjetno veća pažnja pridana je novijem razdoblju od prvog desetljeća 20. st. do 1946. (212 od 484 stranica), a uključen je i poseban prikaz Banovine Hrvatske i NDH, koji su prije bili samo dotaknuti, posebno je izložen razvoj Bosne i Hercegovine od 1878. do 1918. Znatno je veća pažnja posvećena državopravnoj i političkoj dimenziji, ali su uključena i poglavlja vezana uz razvoj institucija privatnog i kaznenog prava koja su integrirana u prikaz odgovarajućih razdoblja. Udžbeniku su u sljedećim izdanjima dodane i zemljopisne karte te popisi hrvatskih banova, vladara i poglavara, kao i kazala zemljopisnih naziva, imena i pojmova.

Nova je izmjena naziva i programa nastupila već 2005. prilikom uvođenja na hrvatska sveučilišta tzv. bolonjskog procesa, kada je na Pravnom fakultetu u Zagrebu došlo do prilagodbe programa nastavnih predmeta i njihova smanjenja na jedan semestar. Naziv predmeta tada je izmijenjen u Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu, a na odgovarajući je način izmijenjen i program predmeta. Ta je promjena do izražaja došla najprije u provizornoj ispitnoj literaturi objavljenoj iste godine u vidu kompendija uglavnom prethodno objavljenih radova Luje Margetića, Ivana Beuca i Dalibora Čepula¹¹³, koji su pokrili dijelove programa koji nisu bili sadržani u udžbeniku Nede Engelsfeld koji je u nekim dijelovima skraćen, a zatim u udžbeniku Dalibora Čepula *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba iz 2012.*, koji je na 358 stranica obuhvatio cjelokupno gradivo predmeta. Bitna su obilježja novog programa odnosno udžbenika iz 2012. uključivanje državne i pravne povijesti zemalja pod čijom su vlašću bili pojedini dijelovi Hrvatske, a njihovi su pravni sustavi znatnije utjecali na razvoj institucija vlasti i prava na hrvatskom području (Bizant, Franačka, Mletačka Republika, Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti, Habsburgovci i Austrija, Ugarska i Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo), protezanje vremenske granice predmeta do današnjeg doba (do godine izdanja udžbenika), integralni prikaz cjelokupnog razvoja od srednjeg vijeka do danas, pažnja pridana pravnoj (institucionalnoj) dimenziji uz smanjenje udjela političke povijesti, zamjetno veći prostor posvećen izlaganju građanskog, kaznenog i postupovnog prava uz javno pravo kao i dalje najzastupljenije. Nadalje, pri izla-

¹¹² Macan, T., *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Školska knjiga, Zagreb, 1992.

¹¹³ Margetić, L.; Beuc, I.; Čepulo, D., *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu: studentsko gradivo*, prired. Dalibor Čepulo, Pravni fakultet, Zagreb, 2005.

ganju pojedinih instituta preuzetih u hrvatski pravni sustav upućeno je na njihovo podrijetlo te na promjene koje su doživjeli prilikom preuzimanja, a među novinama je i nastojanje da se pravni instituti prikažu kroz funkcioniranje u zbilji, a ne samo kroz njihova normativna obilježja. Svrha tako koncipiranog programa je da prikaže razvoj hrvatskog pravnog sustava i pravne kulture kao proces čija su obilježja, generička srodnost i posebnost jasnije vidljivi tek postavljanjem u odnos s razvojem u europskim zemljama te da omogući razumijevanje dubljih tradicijskih uvjetovanosti suvremenog hrvatskog pravnog sustava i pravne kulture kao i problema koji iz toga proizlaze.

Danas Katedra za povijest hrvatskog prava i države broji petero članova s različitim usmjerenjima u istraživačkom radu. Nastavnici i suradnici Katedre izvode više predmeta na diplomskom, integriranom i doktorskom studiju Pravnog fakulteta u Zagrebu, kao i nastavu za strane studente na engleskom jeziku, a preko sudjelovanja u međunarodnim projektima i radovima objavljenima u inozemstvu sve su prisutniji na međunarodnom znanstveno-istraživačkom planu.¹¹⁴

VII. ZAKLJUČAK

Prije uvođenja posebnog nastavnog predmeta 1911. pojedini sadržaji hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu, za razliku od nastavnih planova srednjoeuropskih sveučilišta, bili su zastupljeni u drugim predmetima kao njihovi marginalni dijelovi ili su pak izlagani u pozitivističkom ključu. Političke su okolnosti, ali i nepripremljenost znanstvene osnove, bili ključni razlozi zbog kojih poseban predmet hrvatske pravne povijesti nije mogao biti osnovan ranije.

Osnivanjem Katedre i uvođenjem posebnog nastavnog predmeta Hrvatska pravna povijest Pravni fakultet u Zagrebu u tom se pogledu izjednačio sa srednjoeuropskim, a i širim europskim sveučilišnim okruženjem, dok je novoosnovana Katedra uz poduku studenata u svojem polju kao zadaću dobila i skrb o izgradnji znanstvene discipline (nacionalne) pravne povijesti u Hrvatskoj.

¹¹⁴ Katedru Povijesti hrvatskog prava i države danas čine prof. dr. sc. Dalibor Čepulo, doc. dr. sc. Mirela Krešić i viši asistenti dr. sc. Filip Hameršak, dr. sc. Ivan Kosnica i dr. sc. Dunja Pastović. Uz matični predmet Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu Katedra na integriranom pravnom studiju izvodi i predmet Prava građana: tradicijske osnove, u sklopu Centra za studij javne uprave i javnih financija Pravnog fakulteta predmet Povijest hrvatske uprave te na poslijediplomskom Doktorskom studiju iz pravnih znanosti predmete Osnove pravne kulture, Europska pravna tradicija (zajedno s Katedrom za rimsko pravo) te Povijest hrvatske uprave. Za strane studente izvodi se predmet Croatian legal history in the European context. Vidi mrežnu stranicu Katedre za povijest hrvatskog prava i države: <http://www.pravo.unizg.hr/phpd>.

Predmet je osnovan u okolnostima u kojima su njegovi nastavnici još zadugo sami morali podizati znanstvene temelje predmeta u uvjetima krajnje nestabilnog i promjenljivog okruženja u kojem su se mijenjali autoritarni poređci, a države nastajale i nestajale. Te su okolnosti bitno otežale proces izgradnje i konsolidiranja predmeta koji se zbog svoje pragmatičke funkcije u pravnom obrazovanju takvim promjenama morao prilagođavati. Utoliko, za razliku od nacionalnih pravnih povijesti u stabilnijim i razvijenijim sredinama, na stoljetno postojanje Katedre i predmeta nacionalne pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu treba gledati kao na proces izgradnje i razvoja njegove znanstvene i nastavne osnove.

U tom se stotinu godina dugom procesu može razaznati više uglavnom međusobno povezanih odrednica, od kojih ćemo ovdje izdvojiti neke od onih vezanih uz odnos prema vanjskom (prvenstveno političkom) okruženju te prema znanstvenom (disciplinarnom) okruženju koji su se odražavali na oblikovanje sadržaja predmeta kao i na metodološku osnovu discipline. Te ćemo odrednice, odnosno neke od njihovih izvedenica, ovdje samo lapidarno i nepotpuno navesti.

U razvoju predmeta mogu se prema kriteriju njegova osnovnog objekta utvrditi dvije paradigme – ona u kojoj je osnovni sadržaj nastavnog predmeta bila hrvatska državna i pravna povijest i ona u kojem su to bile slavenske ili južnoslavenske državne i pravne povijesti. No zbog različitih je nejasnoća i isprepletenosti ta podjela u stvarnosti teško dosljedno provediva. Uz navedenu su bipolarnu podjelu na osnovi istog kriterija zamislive i one nešto diferencijacije, ali s jednako upitnom mogućnošću dosljedne provedbe, kao i podjele prema drukčijim kriterijima (npr. prema teritorijalnom odnosno vremenskom obuhvatu ili pak bitnim metodološkim odrednicama).

Nadalje, hrvatska je pravna povijest, neovisno o nazivu, u različitim izvedbama nastavnog predmeta bila njegov jedini, osnovni, dominantni ili pak najznačajniji sadržaj. Utoliko bi se, premda ne posve ispravno, moglo reći da je kroz cijelo vrijeme trajanja predmeta, a i prije njega, na Pravnom fakultetu u Zagrebu izlagana hrvatska pravna povijest u različitim kontekstima. Ti su konteksti bili utvrđeni s obzirom na prvenstveno pragmatičku svrhu predmeta (državnopravni okvir u slučaju “jugoslavenskih” određenja), ali i s obzirom na znanstvenu argumentaciju koja ipak nije *ipso facto* lišena i političke dimenzioniranosti (slavenski odnosno srednjoeuropski kontekst).

U vezi s takvim određenjem predmeta ovdje ćemo, samo kao kolateralnu izvedenicu, iznijeti i naše uvjerenje da se hrvatska pravna povijest može istraživati i izlagati jedino kontekstualno. Držimo da to vrijedi i za svaku drugu nacionalnu pravnu povijest, ali posebice vrijedi za one koje su, poput hrvatske,

uobličene u vrlo složenom procesu razvoja. Kontekstualnost pak otvara pitanje o eventualnoj perspektivi poredbenog istraživanja i izlaganja kojemu, držimo, treba pristupiti krajnje oprezno prvenstveno zbog metodološke izazovnosti poredbenog pristupa koji se tek gradi.

S tim diskursom možemo povezati i pitanje etničke ili teritorijalne određenosti hrvatske denominacije predmeta koje također ima posebnu važnost kod nacionalnih pravnih povijesti složenog procesa nastajanja. Čini se da to pitanje, koje zahtijeva posebno razmatranje, u stoljetnom razvoju ove discipline nije ni jednom jasno postavljeno – mogu se samo rekonstruirati implicitni “samorazumijevajući” odgovori upitne dosljednosti – a, s obzirom na složenost čak i samog utvrđivanja sadržaja pitanja, ovdje ćemo ga samo konstatirati.

S obzirom na odnos discipline (hrvatske) pravne povijesti prema svojem znanstvenom okruženju uočljivo je da ona po razumijevanju njezinih dionika, po strukovno određenom predmetu istraživanja, metodama, kao i posebnim znanjima koja pretpostavlja, pripada pravnoznanstvenom korpusu, ali je u svojoj metodološkoj određenosti interdisciplinarna i izrazito otvorena ne samo prema metodama pravnih znanosti već i prema “polju” povijesti, odakle prima snažne utjecaje, kao i prema društvenim znanostima, osobito sociologiji, antropologiji i politologiji. Štoviše, hrvatska pravna povijest kao svoju “sirovinsku osnovu” uvelike koristi istraživanja hrvatskih povjesničara koja su bila glavna pretpostavka pomicanja granica dosega ove znanstvene discipline i nastavnog predmeta. No čini nam se da ni jedna ni druga vrsta “heteronomne” ovisnosti nije dio disciplinarnog određenja pravne povijesti, već rezultat malobrojnosti, odnosno niske kritične mase hrvatskih pravnih povjesničara, što je, *mutatis mutandis*, slučaj i u drugim zemljama.

Za razliku od većine drugih pravnih disciplina hrvatska pravna povijest u proteklih stotinu godina ne samo da je odgovarala na izazove iz okruženja nego se u disciplinarno zrakopraznom prostoru oformila i dalje razvijala u mukotrpnim okolnostima vrlo nestabilne okoline. S obzirom na takvu ovisnost o vanjskom, prvenstveno političkom, okruženju, hegelijanskim bi se rječnikom rečeno, moglo očekivati da se uspostavljanjem hrvatske države ideja discipline hrvatske pravne povijesti primaknula svojem vrhuncu. No čini se da su dijalektičkom ironijom svjetskog uma pred taj predmet sada postavljeni novi i zapleteniji izazovi u vidu odraza globalizacijskih i integracijskih pritisaka, a još i puno više u tendenciji potpune pragmatizacije sveučilišnih studija i njihova skretanja iz znanstvenog okvira prema stručnom obrazovanju. Takvi izazovi traže i nove odgovore. No za tim će se odgovorima sada tragati iz položaja predmeta koji je u stotinu godina razvoja dostigao zreli oblik.

Summary

Dalibor Čepulo*

CROATIAN LEGAL HISTORY AND THE TEACHING OF LEGAL HISTORY AT THE FACULTY OF LAW IN ZAGREB FROM 1776 TO THE PRESENT

Content concerning Croatian legal history was taught from 1868 as a marginal part of the course in General legal history, which was likely introduced as a substitute for a course in national legal history. A special department and course in Croatian legal history was set up only in 1911, mainly for political reasons and due to an insufficiently developed scientific basis. From the disintegration of the Habsburg Monarchy to the present day the title of the course has changed as many as nine times, which usually reflected the changes in the political entities occupying the territory and their respective constitutional orders. After the formation of the new Yugoslav state in 1918, the course purported to cover the legal history of Serbs, Croats and Slovenes (1920-1941), Croatian legal history (1941-1946), the national and legal histories of the Yugoslav peoples (1946-1991), the history of the Croatian state and law (1991-2005), and Croatian legal history in the Central European context (from 2005 onwards). However, until 1955 the content of the course actually pertained to Croatian legal history for the most part, supplemented by content relating to the history of the law of the Slavic peoples or to Serbian legal history. Croatian legal history was also the most prominent part of the course among the legal histories of the Yugoslav federation in the period from 1946 to 1991. It is evident from experience that, considering its complex development, Croatian legal history can only be presented within the context of its environment. Since its inception, (Croatian) legal history has functioned as part of the corpus of legal studies, but has been largely influenced by the teaching of history in terms of methodology, and has used historical research as its raw material, thus broadening its reach. Even though it emerged in a void, over the course of the hundred years of its development, Croatian legal history has grown into a mature academic discipline.

Keywords: legal education, history of ideas, Croatian legal history

* Dalibor Čepulo, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb